

МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫН ОБРАЗОВАНИЙ
ДА ШАНЧЕ МИНИСТЕРСТВЫЖЕ
МАРИЙ ТУНЫКТЫШ ИНСТИТУТ

МАРИЙ ЛИТЕРАТУР

Тун школлан примерный программе

Йошкар-Ола
2014

ББК 74.26
М 25

*Марий туныктыш институтын
научно-методический советше темлен*

В.Т. Михайлов, П.А. Апакаев ямдыленыт

М 25 **Марий** литератур: Тўн школлан примерный программе /
В.Т. Михайлов, П.А. Апакаев. – Йошкар-Ола: Марий туныктыш
институт, 2014. – 100 с.
ISBN 978-5-4325-0082-3

ББК 74.26

ISBN 978-5-4325-0082-3

© Марий туныктыш институт, 2014
© Михайлов В.Т., Апакаев П.А., 2014

УМЫЛТАРЕН ВОЗЫМАШ

Примерный программын ойыртэмже

«Марий литератур» предмет дене примерный программе (умбакыже – программе) кугыжаныш образовательный стандартын федерал компонентше да моло нормативно-правовой документ-влак негызеш возалтын. Тудо стандартын содержанияжым рашемда, литератур предметын ойыртэмжым да содержанияжым, тунемше-влакын ийготыштым да шинчымаш кўкшытыштым шотыш налын, шочмо сылнымутым тунемме виктышым ончыкта.

Программе *кок тўн сомылым* (функцийым) шукта:

- образовательный процессын участникше-влаклан тунемме предметын цельжым, содержанияжым, тунуктым стратегийжым палемда, тыгак кушкын толшо самырык тукумым предмет негызеш шуарыме да вияндыме корным рашемда;

- тунуктым этап-влакым, тунемме материалын кышкаржым (структуржым), тудын кугытшым да кўкшытышым шотыш налын, тунемше-влакын шинчымашыштым аклыме корным темла.

Программе тунуктышо-влаклан предмет дене шкегыч паша программывч чонаш негыз улеш: тунемме курсын инвариативный (обязательный) ужашыжым палемда, тыгодым вариативный ужашым шкевуя ойыраш да ешараш йўным ышта. Тыгак тунемме материалын кышкаржым, содержанияжым кугытым да кўкшытым, тунемше-влакын шинчымашыштым калыплым, системлым да аклыме корным шкегыч темлаш лиеш.

Программе вич лончо гыч шога: «Умылтарен возымаш», «Тўн школышто марий сылнымутан литератур дене налшаш шинчымашын содержанияжыже», «Марий литератур» предметым тунемме содержанияжы», «Тунемшаш содержанияжым теме шот дене шеледымаш» да «Темлым материально-технический йўн».

«Умылтарен возымаш» ужашыште программысе кажне лончын ойыртэмже рашемдалтеш, тунемшаш содержанияжынын кугыжаныш стандарт да тўналтыш школын содержанияжыне дене кылже почылтеш; литератур курслан чумыр характеристике пуалтеш, тунуктым планыште тудын верже палемдалтеш. Посна тўткыш тунемме предметын цельжылан, педагогике задачым шуктымаште налме вержылан да тыгак тунуктым сомылын лектышыжым палемдымашлан ойыралтеш.

Цель да тунуктым сомылын лектышыжым *личностный, метапредметный* да *предметный* кўкшытышты ончыктым. Тыгодым предметный лектыш айдеме илышын тўн сферлажым авалта: шинчымашым налым (познавательный), паша кумылым, шўм-чон яндарлыкым да эстетике шижмашым шуарыме сомылым палемда.

«Тўн школышто мари́й сылнымутан литератур дене налшаш шинчымашын содержанияйже» ужалыш содержанияйлан келшышын тўшкалыме тунемшаш материалым темлыме.

«Тунемшаш содержанияйым теме шот дене шеледымаш» ужалыште курсым примерный темыже-влакым да нуным тунемаш мыняр шагат ойыралтмым ончыктым, тыгак тунемшаш теме-влакын тўн содержанияйыштан да тунемше-влакын ыштышаш сомылыштан (тунемме действий кўкшытыштö) характеристике пуалтеш.

«Темлыме материально-технический йөн» ужалыште урокышто кучылтшаш информаций технологийм да материальный негызым палемдыме.

«Мари́й литератур» предметым тунемме содержанияй» лончышто посна класс-влаклан предметын содержанияйже дене келшышын лудаш да лончылаш, шкевуя лудмым лончылаш, тунемме ий мучко литератур теорий дене налшаш шинчымаш кўкшыт темлалтыт.

Сылнымутым туныктым о́йыртом, цель да задаче-влак

Сылнымутан литератур мут искусство радамыш пура. Тудо калыкын илен толмо корныжым, кызытсе илышыжым, йўлажым, шўм-чон шижмашыжым йылме поянлык гоч почын пуа, лудшо енын илыш умылымашыжым кумданда, чонешыже поро койышым шындара: чыным шоя деч, сайым уда деч ойыраш, паша деке кумылан лияш, порылык верч тыршаш туныкта; самырык тукумлан мутын, ойын вийжым шижын мошташ, шочмо йылмым да мут искусствым йöраташ, шке шонымым раш умылтарен мошташ корным почеш. Икманаш, сылнымут тачысе илышым, ен кокласе кумылым умылен налаш, шижын шогаш полша. Вет кажне произведенийын негызше – илыш чын да айдеме кокласе кыл. Кеч-могай произведенийат лудшын шўм-чонжым вургыжтара, тудым илыш да шкеж нерген шонкалаш кумыланда.

Сылнымутан литературы́н сымыктышын моло ужалыж дене (мутлан, музык, сўрет, театр, тўнямбал сылнымут культур да т.м.) кылже кугу. Нуно пырляже илышым тичмашын, сылнын, эстетике ончылшоныш (идеал) семын почын пуат.

«Мари́й литератур» предмет мут искусствым да сылнымутшанчым (литературоведенийм) иктыш кылден уша. Тунемше-влак урокышто мутмастарын илыш корныжым, чумыр творчествожым пален налыт, сылнымут текстын идейно-художественный сынжым, йылме поянлыкшым шымлат, лудмо почеш шонкалаш, шке шоңымашыштым каласкалаш, произведенийлан акым пуаш тунемыт. Йо-

ча-влак тыгак моло калык литератур дене палыме лийыт, марий да тўрлў калык-влакын сылнымутышт, нунын ойыртемаш да икгайлыгышт нерген шинчымашышт да умылымашышт келгемеш, пенгыдемеш. Чыла тиде литератур теорий дене кылдалтын. Произведенийым лончылымо годым тунемше-влак эше критике да публицистике паша-влак дене палыме лийыт. Тидыже нуным сылнымутан текстым эше шымленрак лудаш кумыланда.

Марий литературынын моло тунемме предмет-влак дене кылже пенгыде. Утларакшым йоча-влакын йылмыштым лывыртыме паша шочмо йылме да литератур уроклаште сылнымутан текст-влакым лончылымо дене кылдалтын. Вес художественный сынан дисциплине-влак дене пырля литератур предмет йочан илышумылымашыжым келгемдаш полша, йыр тўня деке эстетике шижмашыжым шара.

Гуманитарный предмет-влак дене кыл улмо годым литератур айдеме илышыште рўдў верым умылтара, тудым, историйлан энертен, шонен мошташ туныкта, тидын негызеш тунемше-влакын уш-акыл поянлыкыштым, чон арулыкыштым калыпла.

Литератур уроклаште йоча-влак, сылнымутым лудын да лончылен, психологий, этике, философий дене кылдалтше йодыш-влакымат рашемдат: мо тугай порылык да осаллык, нуным ойырен моштымаш, илыш да пўрымаш, ик тукумын вес тукум деч тунем шогымыжо, илыш-йўлам шуктен шогымаш, айдеме да мер илыш, айдеме да пўртўс кокласе кыл, икте-весым умылымаш, айдеме да шочмо калык, сулык, намыс, вожылмаш да т.м. Тыге, сылнымутан произведений тунемшым нравственный шўлышеш куштымаште негыз да энертыш лийын шога.

Текст дене пашам ыштыме годым тунемше-влаклан социально-исторический да этнокультур шинчымашат пуалтеш. Тыгодым рашемдалтыт:

- марий калыкын курымла дене виян толшо шўм-чон поянлыкше, тўвыра да илыш ойыртемже, йўлаже;
- пўртўс дене кылдалтше марий веран мер илышыште, уш-акылым виктарымаште, койышым тўрлымаште, шинчымашым пайдарымаште верже;
- курымын социально-психологический сынже, этнопедагогике тўсшў;
- шанче ден техникын сенымашышт, кўлешлыкышт;
- сымыктыш поянлык да тудын ойыртемже;
- материальный культур, чапкў-влак да т.м.

Чыла тидым шотыш налын, «Марий литератур» предмет ончылымо шогышо **цельым** палемдаш лиеш: шочмо йылме да сылнымут гоч самырык тукумлан волгыдо шонымашым шындараш, ту-

дын уш-акылжым вияндаш, шонкален мошташ, шке йырысе пүртүсүм, шочмо калыкын, мер ылышын ойыртемжым умылаш полшаш, поян шүм-чон шижмашаным, шочмэлым да калыкым палгалыше да йфратыше кумыланым кушташ.

Тиде цельыш шуаш манын, тыгай **задаче-влакым** шукташ темлалтеш:

- түнемше-влакым марий да Российысе вес калык, тўнямбал сылнымутан литератур дене палдараш, нуным тиде поянлык деке шўмандаш;

- йоча-влакым лудаш кумыландаш;

- литератур теорий гыч налме шинчымашым кучылтын, сылнымутан произведенийым чыла могырымат лончылаш да тудлан акым пуаш туныкташ;

- шке шонымашым каласаш, ешартыш информаций источник (научно-популярный литератур, справочник, словарь, энциклопедий, Интернет-ресурс да т.м.) дене пайдаланаш, шкевуя пашам ышташ да шинчымашым погаш кумыландаш;

- литератур йылмым тичмашын да пайдалын кучылт мошташ туныкташ;

- ўдыр ден рвезе-влакын творчествоштан одарланаш йўным ышташ, ончыкылык ылышыштым шочмо калыкын пўрымашыж дене кылдаш полшаш.

Марий сылнымутым түнеммын ик кўлешан задачейлан түнемше-влакын уроклаште налме шинчымашыштым ылышыште кучылташ туныктымо шотлалтеш.

Программын чоналтмыже да содержанияйже

Программым тўн школын кышкаржылан келыштарен возымо. Икшыве-влакын ийготыштым да шинчымаш кўкшытыштым шотыш налын, марий сылнымутан литератур курс икте-весе дене кылдалтше концентрический, историко-хронологический да проблемно-тематический принцип-влак негызеш чоналтеш.

Программыште тыгай ужаш-влакым темлыме:

1. Марий калык ойпого.
2. Октябрь революций дец ончычсо марий сылнымут.
3. Совет кучем жапысе марий сылнымут.
4. Кызытсе марий литератур (1980 ийла мучаш – XXI курым тўналтыш).
5. Пошкудо да родо-тукым калык фольклор да литератур.
6. Йотэлысе литератур.

7. Литератур теорий да историй.
8. Йылмым лывыртыме паша.
9. Литератур шинчымашын кўкшытшым тергымаш.

1 – 6 ужашлаште лудаш да лончылаш произведений-влакым палемдыме, нунылан пумыо умылтарымаш (аннотаций) туныктышылан паша радамым ончыкта. Сылнымутан текстым тунемаш тўналме деч ончыч писательын илыш да творчестве корныжлан кўчык обзор лийшаш.

Лудаш да лончылаш произведений-влакым ойырымо критерий-влак тыгай улыт:

- писательын марий литератур историйыште налме верже;
- сылнымут ойпогын шуарыме куатше: марий калыкын виян толмо илыш корныжым, шўм-чон поянлыкшым, порылыкшым, родо-тукым да пошкудо калык-влак дене келшен, пырля пашам ыштен илымышым ончыктышо да тыгак шочмо йылмым, калыкым йўраташ, пагалаш туныктышо произведений-влак;

- текст-влакын шкевуа шымлен лудаш, шонаш таратыше улымышт;

- произведений-влакын йоча-влакын ийготыштылан, илыш опытыштылан келшен толмышт, тыгак нуным тўрлў творчестве пашалан кумыландымышт. Программыв традиционный *монографический теме-влак* негызлат. Тушто палемдалтше произведений-влакым тўрысек тунемман. Нуным лончылымо келгылык каже йочалан тунемме сомылым келыштарыме дене шукталтеш.

Туныктымо пашаште посна вер *урок-практикумлан* ойыралтшаш. Тыгай уроклаште тунемше-влакын шинчымашышт да моштымашышт устан лудмо техникым вияндымашке, произведенийым тичмаш але палемдыме проблеме почеш лончылымашке, шке шонымашым негызлымашке виктаралтыт. Тыгак справочный материал, критике сынан литератур дене паша ончыл радамыш лектеш, литератур уроклаште налме шинчымашым практикыште кучылт моштымаш пўсемеш.

Шке семын лудаш да канашаш произведений-влак. Программыште урокышто лудшаш да тунемшаш текст-влак деч посна шке семын лудаш да канашаш, мўнгыштў лудаш произведений-влак темлалтыт. Нуно жанр шотышто тўрлў улыт, урокышто ыштен толмо пашам умбакыже шуят да тунемше-влакым шуко йодышлан шкевуа вашмугым пуаш, шонкалаш, лончылаш, иктешлаш таратат, кутырымо да возымо йылмым вияндаш полшат.

Икшыве-влакын шке семын лудмыштым туныктышо эскерен да виктарен шогышаш. Лудмо книгаште мо нерген возымо, мо келшен але келшен огыл – мутланымаш гоч рашемдалтеш.

Вес ойыртем – туныктышо, программыш пуртымо произведений-влак кокла гыч келшышыжым ойырен, нунылан жапымат шкегыч йӧнештарен кертеш. Но тыгодым паша радам, туныктымо йӧн, кутырымо да возымо йылмым вияндыме сомыл-влак коклаште кыл лийшаш. Шке семын лудшаш произведений-влак почеш икмыняр урокым палемдыман.

Лудаш да лудмо почеш мутланымашым эртараш ик але икмыняр произведенийым темлаш лиеш. Нуно тематике, проблематике, кугыт дене лишыл лийшаш улыт. Тыгодым жанр ойыртем веле огыл, тунемше-влакын ийготыштат, шинчымаш кӱкшытыштат да кумылыштат шотыш налалтыт.

7-ше ужаш *литератур теорий да историй* гыч налшаш шинчымашын кӱкшытшым палемда. Тыгай материал ончылно палемдыме кажне ужашыште пуалтеш. Туге гынат 7-ше ужаш тӱн теоретико-литературный проблеме-влакым рашемдаш посна урокым йодеш.

Тунемше-влак, сылнымутан произведенийым лудын, лончылен, тӱналтыш классла гычак литератур теорий гыч шинчымашым погат. Тиде кӱлешан сомыл умбакыже тӱн школышто кум корно дене виянеш:

- 1) сылнештарыме йӧн-влак (эпитет, танастарымаш, метафор, повтор...);
- 2) жанр проблеме;
- 3) жанр проблемым рашемдаш полшышо кончыш-влак (проза – ойлымаш, повесть, роман, монолог, диалог, повествований, описаний...; поэзий – ритм, рифме...; драме – конфликт, кыдеж, акт, кончыш да молат).

Класс гыч классыш литератур теорий дене умылымаш келгем, кумдан толеш. Мутлан, 4-ше классыште пейзаж нерген тӱналтыш умылымаш пуалтеш гын, 5-ше классыште М. Шкетанын «Мичун уке ачажат...» ойлымашыжым лончылымо годым тудо событийым рашемдаш полшышо образ семын почылтеш. Тыгодым «пейзаж» умылымаш дене пырля «метафор», «описаний», «каласкалымаш» («повествований») умылымаш-влакат рашемдалтыт.

5 – 9 класслаште тунемше-влакым произведенийын жанржым, содержанияжым, тӱн шонымашыжым, образ-влакым, нунын могай улмыштым келгын умылен налаш туныктыман. Тыгак произведенийын чоңалтмыжым, йылме ойыртемжым, образ-влакын икте-весеышт дене чак кылдалт шогымыштым да типичный улмыштым, нунын деке авторын кумылжым ончыктыман. Тунамак шочмо йылмын поянлыкшым, писательнын шкешотан улмыжым, эстетике умылымашыжым, произведенийын марий сылнымутышто налме кӱкшытшым рашемдаш полшыман. Тыгодым руш да вес калык литературым тунемме дене пенгыде кыл лийшаш.

Кажне классыште сылнымут текст дене пашам ыштыме тура-веллыкым палемдыше тўн теоретико-литературный проблеме-влак рашемдалтыт:

5-ше классыште – фольклорышто да литературышто сылнымут образ;

6-шо классыште – литератур персонаж;

7-ше классыште – чоналтмаш (композиций), сюжет;

8-ше классыште – сылнымут тўня, литератур направлений да жанр-влак;

9-ше классыште – сылнымут тўня, литератур направлений, чоналтмаш.

Тыге, тунемше-влак, теорий дене шинчымашым поген, литературым мут искусство семын ончаш тўналыт, тудын илышыште налме верже, сылнымутан текстын идейный содержанияж да образ формыжо, литературы молу искусство дене кылдалт шогымыжо да историко-литературный процесс нерген пален налыт.

Литератур курсым чоньмо логике почеш кажне класс ончылно раш практический задаче шындалтеш.

5-ше классыште тунемше-влак системлыме литератур курсышко куснат. Литературым мут искусство семын умылымаш, фольклор да сылнымутан произведенийлаште образым чоньмо йон-влакым рашемдымаш ондакысе лудмо опыт да у материал негызеш вияныт.

Тыште калык ойпого поянлык (йомак, калыкмут, тушто, калык пале, ойбрө) кумда верым налеш. Посна тўшкам ыштат: шочмо литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар-влакын творчествошт, йоча-влакын илышыштым сўретлыше да пўртўс теме дене кылдалтше тўрлө жанран произведений-влак. Тўрыс лончылалтыт басне да литератур йомак жанр-влак. Кугу тўткыш сылнымут текстын ойыртемалтше палыжлан, образым рашемдымылан да тудым чоньмо йон-влаклан ойыралтеш.

6-шо классыште «мут образ искусство» умылымаш литератур персонажын образше нерген налме шинчымаш да тўрлө жанран произведенийлаште образым чоньмо йон-влакым лончылымо негызеш вияншаш. Тунемше-влак фольклор да сылнымутан произведенийласе персонаж-влакын койыш-шоктышыштышт калыкле (национальный) сыным муаш, конфликтыште да сюжетыште нунын верыштым палемдаш тунемыт, тыгак персонаж-влакын тўрлө позицийыштым (идейно-нравственный, геройын да авторын, геройын да шкеныштын) танастарат.

7-ше классыште рўдө верым «литератур произведенийын сюжетше» умылымаш да образ радамым лончылымаш налыт. Программыште тунемше-влакын ийготыштан келшыше произведений-влак кумда верым айлалт.

8-ше классыште «литератур произведенийын (авторын) сылнымут тўняже» умылымаш пурталтеш, кугу тўткыш писательын позицийжым, кнйган лўмжым, эпиграфым рашемдыше йўн-влаклан ойыралтеш.

Ончыч тунемме «литератур род», «литератур жанр» умылымаш-влак иктешлалтыт. Сылнымут текст жанр ойыртемным шотыш налын лончылалтеш. Тыгак тунемше-влак тўрлў литератур направлений (романтизм, реализм) дене палыме лийыт, сылнымут направленийын да стильын посна ойыртемжым рашемдат.

9-ше классыште программнын содержанияйже да чоналтмыже, тыгак налшаш шинчымашын да ыштен моштышашын кўкшытышт тиде классын литератур образований системыште посна ойыртмалтше верже дене кылдалтыныт. 9-ше класс – тўн школышто налме шинчымашым иктешлыше йыжын. Садлан тыште ондакысе тунеммым иктешлымаш, системыш кондымаш, ушештарымаш да пенгыдемдымаш ик эн кўлешан сомыл улыт. Тиде икте.

Весе. Литератур образованийын тиде йыжыныштыже историй дене кыл виянеш, сылнымутан произведений-влак посна историй да литератур эпохын контекстыштыже ончалтыт да лончылалтыт. Тыште произведенийын формыжо да содержанияйже дене иквереш литератур направленийым да жанрым шотыш налын лончылен моштымаш пенгыдемдалтеш.

8-ше ужашыште палемдыме *йылме лывыртыме паша* тунемме идальк мучко эртаралтеш. Тудын негызше – сылнымутан текст. Сылнын да устан лудмаш, произведенийын идейный содержанияйжым, сылнылык ойыртемжым лончылымаш, содержанияйым тўрлў йўн дене каласкалымаш да т.м. – чылажат ўдыр ден рвезе-влакын ойлымо да возымо йылмыштым вияндымашке виктаралтеш. Тиде сомылын эн кўкшў лектышыже – тунемше-влакын тўрлў сынан творческий пашашт.

Кажне классыште тунемше-влакын кутырымо да возымо йылмыштым вияндымаште пример шотеш тыгай *тўн сомыл-влакым* палемдаш лиеш:

5-ше класс – устан да сылнын лудмо техникым вияндымаш, планым чонымаш, литератур произведенийлан аннотацийым, аклыме ойым (отзывым) возымаш, содержанияйым тўрлў йўн дене каласкалымаш, произведенийым лончылымо да тыгак искусствын молю ужашлаштыже сылнымут образым да мут образым тўрлў ситуацийлаште кучылтмо дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуымаш.

6-шо класс – персонаж-влаклан ойлымо-возымо характеристике (тўн тўткыш портретым да йылме ойыртемным лончылымашлан ойыралтеш), герой-влакын койыш-шоктышыштым да чоншижма-

шыштым таңастарымаш, фольклор герой-влакын образыштым литератур произведенийлаште кучылтмо йодышым канашымаш. Персонаж-влак дене кылдалтше сочиненийлан ямдылалтме годым тунамше-влак литератур темылан возымо сочинений нерген тўналтыш шинчымашым налыт, планым чоҥаш, кўлеш цитатым поҥаш, черновик дене пашам ышташ тунемыт.

7-ше класс – сылнымутан произведенийыште сюжетым, конфликт да эпизодым (кульминационный, финальный) лончылымо сочинений, событийым аклыме нравственно-философский темылан сочинений, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммут.

8-ше класс – произведенийын сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, сюжет, конфликт, чоҥалтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочинений, писатель нерген (ешартыш материалым кучылтын) каласкалымаш.

9-ше класс – произведенийым лончылымаш дене (жанр, композиций, йылме, проблематике, молат) кылдалтше сочинений, тыгак изирак эпический да лирике сынан произведений-влакым тичмашын аклен возымо творческий паша. Тунамше-влакын творческий пашаштышт пеш кўлешан сомыл семын сылнымутышто мучаш марте шуйнышо («сквозной») темылан сочинений, нравственно-философский да публицистике сынан сочинений-эссе, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммут (цитатым кучылтын да таңастарен возымо), литературно-критический статья-влаклан конспект да т.м. палемдалтыт.

Тунемме пашан лектышыже

Тўн школым тунем лекше самырык еҥ «Марий литератур» предмет полшымо дене тыгай *шке кўжыт (личностный) лектышыж* дене ойыртемалтшаш:

- шочмо калыкын да тыгак Россий да тўнямбал калык-влакын тўвыраштым, илыш-йўла ойыртемаштым, чон поянлыкыштым сайын палыше, шке калыкым да шочмэлым йўратыше, вес калыкын йўлажым пагалыше, тудын деке поро шонымашан, яндар шўм-чон дене мелын шогышо айдеме семын;

- коммуникативный да шинчымашым погымо (познавательный) задаче-влакым шуктымаште ешартыш информаций источникым (научно-популярный литератур, справочник, мутер, энциклопедий, Интернет-ресурс да т.м.) кучылт моштымаш дене.

Метапредметный лектыш семын тыгай моштымашым палемдыман:

– проблемым умылен, гипотезым шынден, материалым кышкарлен (структуризоватлен), шке шонымашым да позицийым негызлен, кутырымо да возымо ойышто причинно-следственный кылым ончыктен, иктешлымашым ыштен;

– шкеуя пашам шуктен да шинчымашым поген, тудым аклен, шке чон шупшмо сферым ойырен;

– түрлө информаций источник дене пайдаланен, тудым лончылен да пашаште шкеуя кучылтын.

Тўн школым тунем пытарышын *предметный лектышыже* тыгай лийшаш:

1) *шинчымашым погымо сфериште:*

– сылнымутан произведенийлаште нөлталме тўн проблеме-влакым ужын да аклен моштымаш;

– литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылымаш, сылнымутышто нөлталме курымашлык да тачысе кечын нравственный негызшым рашемдымаш;

– литератур произведенийым лончылен моштымаш: род ден жанр ойыртемем, темым, тўн шонымашым, нравственный пафосым, герой-влакын койыш-шоктышыштым рашемдымаш, ик але икмыняр произведенийысе герой-влакым танастарен аклымаш;

– произведенийын сюжет элементшым, чоңалтмыжым, йылмыжым сōрастарыме йōн-влакым рашемдымаш, идейно-художественный содержанияжым почмаште нунын верыштым палемдымаш (филологий лончылымашын элементше-влак);

– сылнымутан произведенийым лончылымаште литературшанче (литературоведений) терминологий дене пайдаланен моштымаш;

2) *уш-акылым да шўм-чон яндарлыкым шуарыме (ценностно-ориентационный) сфериште:*

– сылнымутан литератур полшымо дене шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемайтше койыш-шоктышыжым, көргө чон моторлыкшым, тўвыражым, йылме вий-куатшым, поян вершōржым шижын да ужын моштымаш, тиде поянлыкым вес калык-влакын уш-акыл да шўм-чон поянлыкышт дене танастарен аклымаш;

– сылнымутан произведений-влак деке шке кумылым (отношенийым) ончыктымаш, нунылан акым пуымаш;

– литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштымаш;

– авторын позицийжым умылымаш да тудын деке шке кумылым ончыктымаш;

3) *коммуникативный сфериште:*

– түрлө жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылымаш;

– шочмо йылмын мут поянлыкшым да текстым кучылтын, прозаический произведенийын содержанияйжым каласкален моштымаш, лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуымаш, монолог ден диалогым чонымаш;

– тунемме произведений-влакын тематикыштым да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше изложений ден сочинений, классыште да мӱнгыштӱ возымо творческий паша, шкевуж лудмо произведенийлан аклыммут (цитатым кучылтын да танастарен возымо), литературно-критический статья-влаклан концепт, литератур да тӱвыра теме дене кылдалтше реферат;

4) *эстетике сферыште:*

– сылнымутан литературым мут сымыктышын кончышыж семын умылымаш;

– литератур произведений-влакым эстетике могырым аклымаш;

– сылнылыкым ужын да шижын моштымаш;

– шомакын сылнылыкым шочыктышо вийжым шижмаш: сылнымут образым чонымаште сылнештарыме йӱн-влакын верыштым умылымаш.

Тунемме планыште «Марий литератур» предметын верже

Россий Федерацийысе тунемме тӱнеж-влакын базисный туныктыммо планышт почеш «Марий литератур» предметлан тӱн школышто чылаже 238 шагат ойыралтеш. Класс шот дене шеледымаш тыгайрак лийшаш: 5-ше класс – 51 шагат, 6-шо класс – 51 шагат, 7-ше класс – 51 шагат, 8-ше класс – 51 шагат, 9-ше класс – 34 шагат ойыралтеш.

Ешартыш шагатым посна темым кумданрак да келгынрак тунемаш, ушештарымаш да йылме лывыртыме пашам эртарен колташ кучылташ келшен толеш.

ТҮН ШКОЛЫШТО МАРИЙ СЫЛНЫМУТАН ЛИТЕРАТУР ДЕНЕ НАЛШАШ ШИНЧЫМАШЫН СОДЕРЖАНИЙЖЕ

1. Марий калык ойпого

Калык ойпогын тыгыде жанрже-влак (калыкмут, тушто, калык пале, ойөрө). Нунын калык уш-акылым, илыш опытым, тўняумылымашым, пўртўс дене кылым, илыш педагогикым келгын почын пуымо вийышт, чоґалтме да сылнылык ойыртемашт.

Калык прозо (йомак, тоштыен ой, калык ойлымаш да мыскара). Фольклор произведений-влакын марий калыкын ойыртемалтше тўняумылымашжым, тўвыражым, илен толмо корныжым, социальный илышыжым, ен-влак кокласе кылым ончыктымашт. Нунын порылыкым, чыным, пашам да шочмэлым йўратымашым, келшы-машым чапландарымышт да тўрлў йўрдымў койышым шылталымышт.

Калык лирике. Калык мурын калыкын тўняумылымашыжым, койыш-шоктышыжым, илыш-йўлажым, кумылжым почын пуымыжо, айдемын чон моторлыкшым, уш-акыл поянлыкшым ончыктымаш. Калык лирикын тўрлў сынан улмыжо (йўратымаш, еш илыш нерген, тулык егын мурыжо, рекрут да салтак муро, муро-шонымаш, такмак-влак да т.м.).

2. Октябрь революций деч ончычсо марий сылнымут

С.Г. Чавайн

«Поэт лўмем кузе лекте» шарнымаш. «Ото», «Чоткар патыр» почеламут-влак, «Йыланда», «Шылше», «Памаш», «Шошым», «Шыже», «Орва шўдыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья» ойлымаш-влак.

«Поэт лўмем кузе лекте» шарнымаш. «Ото» почеламут. Марий сылнымутан литературышто Поэтын шочмыжо. С.Г. Чавайнын шочмо калык историйлан да традицийлан, руш классик-влакын творчествоштан энгертымаше. Авторын пўртўс да айдеме илышын нравственный негызшым романтический шўлыш дене почын пуымыжо. «Ото» почеламутын марий калыкын тўняумылымашыже да фольклор традиций дене кылдалтмыше, шочмо калыкым йўратыме кумыл дене шындалартмыше.

«Шылше» ойлымаш. Тудын фольклор негызше да келге реализм содержанияйже, сылнылык ойыртемаше.

Г. Михай

«Маскаиге», «Пормо», «Шына», «Ўвыра», «Корак», «Пире», «Пырыс» басне-влак.

«Маскаиге», «Пормо» басне-влак.

Г. Михай – марий сылнымутышто басне жанрлан негызым пыштыше поэт. Басныште вольыкын, янлыкын да насекомыйын образышт. Туштымой – айдемын посна койышыжым сүретлыме йөн. Басныште калыкын уш-акыл пұсылыкшым, илышумылымашыжым ончыктымаш. Баснысе мораль да тудым шындарыме формо. Г. Михайын басныже-влакын йылме ойыртемашт.

Н.С. Мухин

«Ото», «Шошо тольо», «Шурно», «Шочмо-кушмо мландем», «Йўд», «Памаш», «Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай» почеламут-влак.

«Ото» почеламут. Отын символ сынан образше. Поэтын пұртұсым орлыкан шемер кресаньыкын шинчаж дене ужын сүретлымыже. Почеламутын сылнылык ойыртемже.

«Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай» почеламутлаште авторын марий калык ойпото традицийлан энгертымыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт.

3. Совет кучем жапысе марий сылнымут

С.Г. Чавайн

«Пеледыш жап», «Сай кутырет, марий калык!», «Революций», «Марий калык, ончыко» почеламут-влак, «Шошым», «Шыже», «Окавий» ойлымаш-влак, «Ямблат кўвар» драматический повесть, «Дезертир-влак» повесть, «Акпатыр» драме.

«Акпатыр» – героике сынан калык драме. Произведенийыште фольклор да реальный илыш негыз. Пьесын конфликтше, тўн образше-влак, чоналтмыже да йылме ойыртемже. Марий драматургийыште «Акпатыр» драмын верже, сценысе пұрымашыже.

Н. Игнатьев

«Комсомол ўдыр» повесть. Произведенийын граждан сар жапыште лийше илыш пуламыр негызеш чоналтмыже. Огапта ден Анфиса Мироновамытын пенгыде койыш-шоктышышт, илышумылымашышт, тудын амалже. Произведенийын нравственный негызыше.

М. Шкетан

«Мичун уке ачажат...», «Якшывай», «Патай Сопром», «Ече», «Парашют», «Меран лу», «Команмелна» ойлымаш-влак.

«**Мичун уке ачажат...**» ойлымаш. Произведенийыште калык илыш-йўла, персонаж-влакын койыш-шоктышышт, нравственный сынышт. Ойлымаште пейзажын верже, тудын функцийже.

«**Ече**», «**Парашют**» мыскара ойлымаш-влак. Нунын тематикышт, тўн шонымашышт, проблеме кышкарышт да сылшылык ойыртемаште. Марий писательын А.П. Чехов деч тунеммыже.

Шабдар Осып

«Марий кундемлан», «Вурс йўк», «Шошо мардеж» почеламут-влак, «Тўшка вий дене», «Кориш», «Акырсаман» повесть-влак.

«**Тўшка вий дене**» повесть. Айдеме да пўртўс. Писательын тиде темым тарватымыже. Йоча-влакын пўртўс лонгаште, тўшка пашаште шуаралтмышт, нравственно кушмышт, илыш опытышт, илыштончалтышышт шарлен толмо.

Пўртўсым сўретлаш кучылтмо ойсавыртыш-влак.

Яныш Ялкайн

«Андрей Толкын», «Ужар жап», «Ола» повесть-влак.

«**Андрей Толкын**» повесть. Произведенийыште сўретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойго-куанышт, йўлашт, патриархальный илышын «помыжалтмыже», у саманын марий ялыш, ешыш шынен пурмыжо. Мер илыш да марий кресаньыкын илышыже. Повестыште айдемын илышыште верже нерген шонкалымаш.

Произведенийын автобиографический сынан улмыжо.

Марий сылнымутышто трилогийын шочмыжо.

Пет. Першут

«**Кутко сўан**». Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Авторын позицийже, марий илыш-йўлам сўретлымаште усталыкше.

Йомак-поэмын чоңалтмыже, йылме ойыртемже.

Олык Ипай

«Мланде пеледеш», «Чодыра да пасу, ужар олык», «Шыже кечын», «Поэт» почеламут-влак.

«**Шыже кечын**» почеламут. Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумылжым чапландарымыже. Лирический геройын шочмэлым саклаш ямде улмыжо.

«**Поэт**» (триолет). Поэтын марий калыкын уста эргыж – С.Г. Чавайн – дене кугешнымыже, тудым моктен мурымыжо. Поче-

ламутышто шочмо калыкын ўшанле эргыже лийын кодмо йодыш.
Олык Ипай – поэт-новатор.

Йыван Кырла

«Шочмо кече», «Муралтем мый йывыртен», «Шошо кече», «Первый март» почеламут-влак.

«**Шочмо кече**». Лирический геройын илыш деке куан кумылжо. Произведенийын нравственный сынже, лирике кумылжо, йылмыже.

«**Муралтем мый йывыртен**». Лирический геройын волгыдо ончыкылыклан ўшанже. Почеламутын оптимизм шўлышыжő.

Почеламутын сылнылык ойыртемыже. Авторын калык муро традицийлан энертымыже.

И. Одар

«**Таргылтыш**» ойлымаш. Произведенийын калык ойпого негышше, мыскара сынже, содержанияым почын пуймаште пейзажын функцийже.

Я. Элексейн

«**Ўрмők**», «Тоймак тукум» повесть-влак, «Кумыж эртне» ойлымаш.

«**Ўрмők**» повестьыште кугезе марий-влакын илышышт, койыш-шоктышышт, паша кумылышт. Произведенийын нравственный сынже. Образ-влакым чонымаште писательын мастарлыкше, йылме ойыртемыже.

Шадт Булат

«**Ший памаш**». Почеламутышто пўртўсын кумылым нўлтышő вийже, чеверлыкше, поянлыкше. Чыла чонанын да пўртўсын вшыкылышт. Памаш – пўртўс сылнылыкым, вийым иктешыше символ.

Дим. Орай

«Чолга шўдыр» повесть, «Онар калык», «Родина верч» очерк-влак, «Осып Ваня» мыскара ойлымаш.

«**Чолга шўдыр**». Повестьлан негыз лийше материал. Произведенийын идейный содержанияйже, нравственный сынже да патриотизм шўлышыжő. Аван иктешыше образше. Повестьын жанр, чоналтме да йылме ойыртемыже. Сылнештарыме йўн-влак.

К. Беляев

«**Изи тумо**». Ойлымаште пўртўс да тукум кокласе кыл. Изи тумын символ сынан образше.

М. Казаков

«Миша», «Теле түс», «Онар», «Акпарсын маршыже», «Лесникын мутшо», «Шочмо мланде», «Йöратыме поэзий йолташем», «Мый тугане мутым ойлынем» почеламут-влак, «Эх, Ивукшат» да «Эрикын каникулжо» повесть-влак.

«Миша». Почеламутышто шочмэлым йöратыме да аралаш ямде улмо шижмашым ончыктымаш. Авторын сылнештарыме йöнжö-влак (эпитет, танастарымаш, мутын вияш да вончештарыме значенийже).

«Онар». Почеламутышто марий калыкын Онар патыр дене кугешныме кумылжым сүретлымаш. Авторын Онарын символический образше гоч патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш ямде улмо шижмашым моктен мурымыжо.

«Лесникын мутшо» почеламут. Пүртүс да айдемын пүртүс-ыштö верже.

Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртемже.

Н. Ильяков

«Латик кролик», «Опак Микита» почеламут дене возымо роман.

«Латик кролик». Ойлымаште тарватыме морально-этический йодыш-влак. Ача-ава да йоча-влак кокласе кыл. Самырык тукумым ончен куштымаште ешын рольжо. Произведенийыште калык ойпогын верже.

«Опак Микита» почеламут дене возымо роман. Тудын темыже да содержанияйже.

Произведенийын лиро-эпике сынже (лирический да авторский чакналтыш, исторический событий-влак). Романын чоңалтме да сылнылык ойыртемже.

«Онтон Иван». Произведенийыште сүретлыме жап да илыш ойыртем. Нöлталме проблеме-влак. Конфликтын негызше. Түн геройын койыш-шоктышыжо, паша кумылжо, чын верч шогымыжо.

Писательын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме илыш ойыртемем почын пуымо мастарлыкше.

Н. Лекайн

«Шöртнö падыраш» повесть, «Тошто мичуринец» очерк, «Кугу сарын тулыштыжо» роман.

«Шöртнö падыраш» повестьыште Кугу Ачамланде сар жапысе марий ял, йоча-влакын келшен, икте-весеял полшен илымышт. Тукум кокласе кыл, кугурак-влакын самырык тукумым илыш корныш лукмаште, шуарымаште надырышт.

«Шонго мичуринец» очеркын темыже, түн шонымашыже да сюжет линийже, сылнылык ойыртемже. Произведенийыште түн геройын – Н.А. Александровын – образше: койыш-шоктышыжо,

пүртүс деке кумылжо, пашалан чулым улмыжо.

Г. Матюковский

«Шордо» почеламут, «Петю», «Кум эрге» поэме-влак, «Сенгымаш корно дене» почеламут дене возымо роман.

«**Петю**» – шочмэлым, калыкым аралыме да йöратыме нерген поэме. Поэмын чоналтмыже, сылнылык ойыртемже.

«**Сенгымаш корно дене**». Произведенийын возалтме историйже, содержанияйже. Роман тўналтыште тыныс илыш сўретын идейный шонымашыже. Калыкын патырлыкше, элым тушман деч аралаш ямде улмыжо. Романыште калык ойпого материал, этнографий сўрет. Авторын сылнештарыме йөн-влакым кучылтмо мастарлыкше.

В. Юксерн

«Онар» легенде, «Атаманыч», «Вўдшö йога – серже кодеш» повесть-влак.

«**Вўдшö йога – серже кодеш**» повесть – марий калыкын лўмлö эргыже академик В.П. Мосоловын йоча да рвезе годсо илышыж нерген произведений. Повестьыште илыш чын да авторын творчествож (художественный вымысел) кокласе кыл. Произведенийын йылме ойыртемже.

С. Вишневский

«Порым ыштен», «Шоншо ден Имне», «Пундыш», «Марий Эл», «Шўм гыч шўмыш» почеламут-влак, «Пиал» лирический поэме.

«**Марий Эл**» почеламутын патриотизм сынже. Шочмо калык, шочмо кундем, тудын мотор пүртүсшö да поянлыкше дене кугешныме кумыл.

«**Пиал**» лирический поэмыште сар да тыныс илыш верч кучедалме теме. Произведенийын философий сынже: лирический геройын айдеме да айдеме тукумын илышыже да пўрымашыж нерген шонкалымашыже. Поэмын чоналтмыже: геройын чон почын каласкалымыже, сугыньжо, шке шонымашыжым калык ончык лукмыжо. Йылме ойыртем, сылнештарыме йөн-влак. Идейный содержанияйым почын пуымаште лирический чакналтышын, танаастарымашын, метафорын, риторический йодыш да кугу кумыл дене каласыме ойлончо-влакын верышт.

В. Иванов

«Вўдшö келге, серже тура», «Яктер» повесть-влак.

«**Вўдшö келге, серже тура**» повестьыште Кугу Ачамланде сар

жапысе марий ял, йоча-влакын илышышт. Тиде неле саманыште калык кокласе келшымашын пенгыдеммыже. Тылыште кугыен да йоча-влакын сенгымашым лишемдаш ик ешла тыршымышт. Фронт-ышто совет калыкын патырлыкше. Калык-влак кокласе келшымашым, чон моторлыкым сўретлымаште писательын мастарлыкше.

К. Васин

«Канде ер воктене», «Ший мундыра», «Юкей Егоров», «Мурызын шомакше», «Атаманын кердыже» ойлымаш-влак.

«Юкей Егоров». Ойлымашын историй событиеш негызлалтмыже. Марий калыкын вес калык-влак дене пырля социальный шыгыремдылмаш ваштареш шогалмыже. Герой-влакын илыш позицийышт, нравственный тўсышт, пўрымашышт. Автор-повествовательын герой-влак деке кумылжо.

Произведенийыште пўртўсын верже. Ойлымашын чоналтмыже, пафосшо, йылме ойыртемже.

А. Мичурин-Азмекей

«Керем онго», «Оланге ден шеренге», «Шўмдымō айдеме» ойлымаш-влак, «Россон чодыраште» документальный повесть.

«Керем онго» ойлымаш. Произведенийыште шочмо вершōрым йōратыме да пўртўс поянлыкым аралыме йодыш.

А. Бик

«Мыйын шўдырем», «Сонет-влак» почеламут-шамыч.

«Сонет-влак». Сонет – почеламут дене возымо произведений. Тудын формыжо. Авторын тўрлō кундемлаште илыше марий-влак кокласе кылым сўретлымыже. Почеламутышто ожнысо да кызытсе жапын ойыртемже. Поэтын марий кундем, шочмэл дене кугешныме кумылжо. Почеламутын романтике сынже.

В. Колумб

«Порылык», «Чодыра йомак», «Шочмо йылме», «Шочмо кундемшыште», «Шўм пōлек» почеламут-влак, «Мыйын корнем» поэме.

«Чодыра йомак». Поэтын марий чодырам, тудын поянлыкшым волгыдо кумыл дене сўретлымыже. Лирический геройын койышыжо, пўртўс деке шижмашыже.

Авторын аллегорий йōным мастарын кучылтмыжо.

Произведенийын сылнылык ойыртемже.

«Шочмо йылме» почеламут. Айдемын илышыштыже шочмо йылмын верже.

Почеламут-влакын сылнылык ойыртемашт.

«Мыйын корнем» поэмын автобиографический сынже. Лири-

ческий геройын илыш лонгаш, пашаш шуаралтмыже, волгыдо кумылжо, шочмо калыклан пайдале лияш тыршымыже.

Поэмын чоналтме ойыртемыже. Сылнештарыме йӧнжӧ-влак.

Сем. Николаев

«Марий чодыра», «Ик пушенге ок ыште пӱртӱсым», «Эрдене», «Кугешна лӱмжӧ дене марий», «Пуйто луктыт лӱмедышлан исым...» почеламут-влак.

«Ик пушенге ок ыште пӱртӱсым» почеламутын нравственный негызше, патриотизм шӱлышыжӧ.

«Кугешна лӱмжӧ дене марий». Поэтын шочмо калык дене кугешнымыже, тудым аклымыже.

Почеламутын чоналтме да йылме ойыртемыже.

В. Рееж-Горохов

«Илыза, ава-влак, шуко», «Шочмо мланде», «Кузе илет, ялем», «Изи ялем», «Элнет» почеламут-влак.

«Элнет». Поэтын шочмо кундем нерген шӱм гыч лекше ойжо. Элнет – Марий кундемым иктешыше символ. Почеламутын шонкалаш таратымыже, йылме ойыртемыже.

М. Рыбаков

«Мик-мек» мыскара ойлымаш, «Ачамын йӧратыме мурыжо» повесть.

«Ачамын йӧратыме мурыжо» – лирико-драматический повесть. Авторын марий калыкын сар да сар деч варасе илышыжым кумдан сӱретлен ончыктымыжо. Мурын калык да тукум-влак кокласе кылым ушен шогышо символ сынан образше.

К. Коршунов

«Аксар ден Юлавий». Драмыште исторический кончышын да событий-влакын нравственный негызышт. Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политике илыш тӧрсыр, шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже.

Драмын чоналтме ойыртемыже.

В. Сапаев

«Мом каласет, Миля?», «Ой, авиём» повесть-влак.

«Мом каласет, Миля?» повесть. Произведенийын идейно-художественный сынже: самырык тукумын пайдале пашаже, келшен илаш тыршымыже, илыш чыным кычалмыже. Йоча-влакын образыштым чонымаште писательнын мастарлыкше. Повестьыште пейзажын верже, содержания дене кылдалт шогымо ойыртемыже.

Ю. Артамонов

«Киндет перкан лийже» повесть, «Чодыра орол» ойлымаш.

«Киндет перкан лийже». Повестын идейный содержанияйже. Киндын символ сынан образше. Киндым ончен куштышо кресаныкын паша усталыкше, кинде акым палымыже, у тукумым шке илыш опытно негызеш туныктен шогымыжо. Паша дене чапланыше, илышын шере-кочыжым палыше ең ден самырык тукум кокла-се кыл.

И. Горный

«Ял гыч серыш», «Турий», «Мый үдем» почеламут-влак.

«Мый үдем» почеламут. Почеламутын лум ойыртемже. Поэтын «үдем» мут гоч келге проблемым тарватымыже: пашан илышыште налме верже.

Почеламутын йылме ойыртемже, ойсавыртыш да мутаршаш-влак.

Осмин Йыван

«Керебеляк», «Пунчер», «Шемшдан пасу», «Марий Эл» почеламут-влак, «Уна» поэме.

«Марий Эл» почеламут. Авторын шочмо кундемын поянлыкшым, моторлыкшым, иза-шольо калык-влакын келшен илымыштым моктен сүретлымыже.

Почеламутын сылнылык ойыртемже, романтический, кумылангыше сынже.

«Уна» поэме. Произведенийыште марий үдырамашын иктешлыше образше: илышыже, туняумылымашыже, калык йулам жап-лымыже.

Поэмын лирический сынже. Тушто калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йон-влакын верышт, йылме поянлык.

4. Кызытсе марий литератур

А. Федоров

«Выле-выле», «Турий», «Шүшпык». Нине произведенийлаште авторын пүртүс илышым туткын шымлымыже, тудын ойыртемжым устан почын ончыктымыжо.

А. Александров-Арсак

«Тау, авай». Почеламутын тунг шонымашыже, нравственный сынже. Лирический геройын ава деке кумылжо, тауштым шомакше. Аван образше.

А. Иванова

«Ойлат, каяш гын мланде тұрыш...», «Шочмо йылме», «Ава кид», «Пиалым ұжын моштыман» почеламут-влак.

«Ойлат, каяш гын мланде тұрыш...» Лирический геройын шочмо кундем, ача-ава сурт дене кугешныме кумылжо. Кажне ай-демылан шочмо-кушмо верын эн лишыл, эн шерге улмыжо.

Почеламутын сылнымут ойыртемже.

В. Изилянова

«Мый тышан шочынам», «Эр шошым», «Марий Эл», «Йошкар-Ола», «Йўлат ваштар-влак» почеламут-шамыч.

«Мый тышан шочынам» почеламут. Шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртемже. Произведенийын нравственный негызше.

Почеламутын чоңалтме да йылме ойыртемже.

М. Илибаева

«Кож ден лапчык пыл» йомак, «Орина кова» повесть.

«Орина кова». Повестьыште ача-ава да икшыве, самырык ден шонгыен кокласе кыл. Поро ден осал вийын ваштўкнымышт, кучедалмышт. Произведенийын драматический да трагический пафосшо, келге психологизмже.

Писательын фольклор да этнографий материалын устан кучылтмыжо.

А. Тимиркаев

«Турым кыл», «Шочмо шепка», «Шочмэл» почеламут-влак.

«Турым кыл» почеламутын нравственный сынже. Турым кокласе кыл – илышын негызше.

Почеламутын сылнылык ойыртемже.

Г. Сабанцев

«Кугезе-влакын сугынышт ден толын...», «Тўня кугу Юмо, чоннам ит кудалте», «Кечыйол тошкалтыш дене», «Шочмо пыжаш» почеламут-влак.

«Шочмо пыжаш». Шочмо ялын – «шочмо пыжашын» – кажне айдемылан шерге улмыжо, чон ласкалыкым, вийым, творчестволан ўшаным да энертышым пуэн шогымыжо.

Почеламутын сылнылык ойыртемже.

З. Дудина

«Авай дене пырля», «Акпатыр» почеламут-влак.

«Авай дене пырля». Ава дене куаныме да кугешныме кумыл. Аван икшывылан волгыдо кумылым, илыш ўшаным шочыктышо

вий-куатше. Произведенийын нравственный негызше.
Почеламутын йылме ойыртемже.

Г. Алексеев

«Пөрт», «Шочмо мландын шокшыжо», «Гармонь», «Ава – кече гае», «Шошо – пайрем» ойлымаш-влак.

«**Пөрт**». Писательын шочмо кундем, ял, пөрт нерген йöратен, кугешнен шонкалымашыже. Пöртын символ сынан образше. Писательын йылме мастарлыкше.

«**Шочмо мландын шокшыжо**». Ойлымашын идейный содер-жанийже, чоналтме ойыртемже. Писательын йылме мастарлыкше.

В. Абукаев-Эмгак

«Ипташ деч серыш» почеламут, «Йошкар энер», «Кинде шул-тыш» ойлымаш-влак.

«**Кинде шултыш**». Ойлымашын нравственный негызше. Авто-рын тунг шонымашыже. Ойлымашын сынже, келгытше, жанр ойыр-темже.

В. Петухов

«Утаре мыйым», «Эре поро лийже» почеламут-влак.

«**Эре поро лийже**». Почеламутышто порылыкым илыш негыз се-мын аклымаш. «Поро лийже мландымбалне, кажне ешыште да айдеме шум-чонышто» шонымашым поэтын сылнымут гоч-шындарымыже. Почеламутын сылнылык ойыртемже.

М. Кудряшов

«Тулык окна-влак», «Памаш» ойлымаш-влак.

«**Тулык окна-влак**». Ойлымаште кугуен да икшыве-влак кок-ласе кыл. Писательын тулыкеш кодшо йоча-влакын койышыш-тым, кумылыштым, чоншижмашыштым сүретлыме мастарлыкше. Про-изведенийын чоналтме да йылме ойыртемже.

А. Васильев

«Мый йол умбалне пентгыдын шогем», «Ломбо пеледеш», «Ту-рист ойла, мый йöратем пүртүсым...» почеламут-влак.

«**Мый йол умбалне пентгыдын шогем**» почеламутышто авто-рын кызытсе саман, илыш, поро ден осал, пиал нерген лудшым шо-наш таратымыже, шочмо мландым, калыкым йöраташ, марий йу-лам, тувырам, пүртүсым аралаш ұжын возымыжо.

Произведенийын сылнылык ойыртемже.

А. Спиридонов (марлашке А. Мокеев кусарен)

«Югорно» эпос гыч ужаш (18-ше мур). Произведенийын со-
держанийже, сюжет рудыжӧ да сылнымут ойыртемже. Порын осал
вий ваштареш кучедалмыже. Порсын лунгалтышын Мланде ден
кава кокласе кылым ончыктышо символ сынан образше. Произве-
денийын чонгалтмыже, сылнылык ойыртемже.

5. Пошкудо да родо-тукым калык фольклор да литератур

«Меран» (манси калык йомак). Йомакын калыкле сынже.
Илыш чын нерген умылымашым лончылымаш.

«Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак).
Йомакын тун шонымашыже, нравственный сынже.

Мустай Карим

«Куз лышташ нерген» почеламут. Произведенийын патриоти-
ческий да интернациональный шулышыжӧ.

Надежда Сильби

«Шумбел Чуваш мландем». Почеламутышто кажне айдемы-
лан шочмо-кушмо вер эн лишыл, эн сылне улмо шижмашым
шындарымаш. Авторын сылнештарыме йонжӧ-влак.

Роберт Миннуллин

«Пошкудын ак – Юмын ак» почеламут. Произведенийыште
пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-
весым пагален илымыштым суретлымаш.

6. Йотэлысе литератур

«Калевала» карело-финн эпос. Калык произведенийыште ге-
рой-влакын иктешлыме образышт да калыкле сынышт. Юзо пред-
мет, юзывий – геройын ойыртемалтше палыже.

Арво Валтон

«Тиде ик илышетлан мо тыланет кулеш». Поэтын айдемын
илыш пурымашыж нерген шонкалымыже, курымла дене тургыж-
ландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмыже. Почеламутын
философий сынже, чонгалтме ойыртемже.

Леена Лаулаянен

«Чачавий». Почеламутын содержанияйже, «лүмнеретым күшнӧ кучо» калык ойын тӱн шонымашыжым почын ончыктымьжо. Произведенийын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыртемже, муро пӱрымашыже.

7. Литератур историй да теорий

Сылнымутан литератур – мут искусство.

Калык ойпого (фольклор), тудын марий калыкын тӱнянчалтышыже да илышумылымашыж дене кылже. Фольклор произведенийлаште калыкын илыш-йӱлаже, «осал» ден «поро» концеп-влакын рашемдалтмышт. Марий фольклорышто шочмо мландым, тудын поян да сылне пӱртӱсшым, еш илышым, элым йӱратыме да аралыме шижмаш. Калыкын геройлык нерген умылымашыже.

Калык ойпогын жанрже-влак. Тыгыде жанр-влак (калыкмут, тушто, калык пале, ойӱрӱ). Нунын марий калыкын уш-акыл пӱсылыкшым, шӱм-чон яндарлыкшым да мыскара кумылжым ончыктымашт. Янлык нерген, юзо да илыш-йӱла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Калык муро. Литератур да мифологий. Литератур да фольклор. Геройло эпос. Фольклор произведений-влакын ойыртемалтше йылмышт да чоналтмышт.

Октябрь революций деч ончычсо марий литератур. Тудо жапысе марий литературынын шке калык ойпогылан, историйлан, традицийлан да руш классиклан энгертымьже. Марий сылнымут иланымаште руш да пошкудо калык литературынын надырже. Шочмо мланде да пӱртӱс дене кугешныме кумыл, шочмо калык деке йӱратыме шижмаш, гуманизм шӱлыш. Калыкле сын, шӱм-чон яндарлык шуарыме проблеме. Калыкым ончыко ӱжын, демократизм да гуманизм кумылым почылтарен возымо произведений-влак. Октябрь революций деч ончычсо марий литературынын тӱрлӧ жанрлан виянаш негызым пыштымьже.

Совет кучем жапысе марий литературынын кушмо корныжо. Марий сылнымутышто революций пуламыр жапым ончыктымаш. Сылнымут мастер-влакын у саманыште калыкын йӱлаже, тӱвыраже, калыкле сынже почылташ да виянаш утларак йӱн лекмылан ӱшанышт. Сылнымутын у теме да жанр дене пойдаралтмыше, социализм чонным чарландарымьже, илыш вашталтышым, у геройым ончык лукмыжо, историко-революционный темым вес кӱкшытыш нӱлталмыже. Соцреализм тӱн творческий методыш савырнымьже. Героико-романтический пафос.

Кугу Ачамланде сар жапысе литературын саманлан келшышын вашталтмыже, тудын тўн теме кышкарже, патриотизм шўлышан улмыжо. Писатель-влакын куатле койыш-шоктышан, виян герой-влакым, тўрлў калык-влак кокласе сенаш лийдыме келшымашым сўретлымышт. Шочмо калык, тудын патырлык койышыж дене кугешныме кумылым ончыктышо произведений-влак. Фашизм сеныше геройын образше.

Сар деч варасе сылнымутышто патриотизм кумылым нўлтышў да моктышо, тыныс пашам сўретлыше произведений-влак. Произведенийлаште лиризм кумыл, илышым у семын ончымаш, кресаньык пашан куатшым, тыглай айдемын чон кўргывийжым чапландарымаш. Марий сылнымутын моло калык литератур дене кылже.

Прозын да лиро-эпике жанрын виянмышт. Прозышто тыршыше писатель-влакын ял илыш, мланде да айдеме, ялысе да олесе енын проблемыже-влак деке мелын савырнымышт, историй да сар темым кумдан ончыктымышт.

Поэзийын у теме да идей, жанр да почеламут возымо формо дене пойдаралтмыже. Поэт-влакын мурпашаштышт философий содержаний.

Драматургийын атыланымые. Тушто ял калык ончылно шогышо проблеме-влакым тарватымаш: тукум кокласе кыл, тўвыра илыш, шочмо ялын пўрымашыже да т.м.

Кызытсе марий литературы виянме ойыртемже. Марий сылнымутын шуко национальностян Россий литературын ужашыж семын пўтынъ элысе сылнымут йогынышко ушнымыжо, кўлешан ончыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш-влакым радамлымыже. Литературышто мер да политике илышым у шинчаончалтыш дене висымаш. Сылнымут мастар-влакын тўн тўткышым социальный да нравственный проблемалан ойырымаш, айдеме койышын уто-ситыжым, удажым тўжваке луктын, нунын деч эрнаш ўжын возымаш. Писатель-влакын марий калыкын тўняужмашыж дек лишеммышт, тудын шкешамжым калыплыме, шочмо йылмын, тўвыран ончыкылыкышт, тачысе азапышт да пагытын нравственный негызше нерген шонкалымышт. Шочмэлым да пўртўсым йўратымаш теме. Произведений-влакын философий сынышт, психологизм дене пойдаралтмышт. Публицистике йогын. У жанр формо-влакым кычалмаш. Марий калыкын илен толмо корныжо, тудын тачысе илышыже да тўнян нравственный негызше нерген шонкалымашым почын пыушо йўн-влак. Писатель-влакын илыш йўлам у семын ончымаш.

Пошкудо калык-влакын литературышт. Икгайлык да калыкле сын. Литератур произведенийлаште кучылтмо йодышын да тыгак тидын дене кылдалтше «поро» да «осал», «мотор» да «мотор

огыл», «лүддымылык» да «лүдмаш» концеп-влакын рашемдалтмышт. Марий литературышто да вес калык-влакын сылнымутыштышт шочмэлым аралыме да йöратыме кумыл. Литератур произведенийын (авторын) сылнымут тўняже. Марий сылнымутын пошкудо калык литератур дене икгайлыкше да ойыртемже. Тўрлö калык-влак ойпогышто икгай теме, шонымаш, герой-влак улмо шижмаш. Текстште кучылтмо сылнештарыме йөн-влакым кўсынлымаш, мут-шамычым кучылтмо ойыртемем арален кодымаш, сўретлан энтерген каласкалымаш.

Тўнямбал литератур процессын икгайлыкше да шуко сынан улмыжо. Йотэлысе, Россий калык да марий литературын икте-весышт дене кылдалтмышт. Курымашлык теме да образ-влак. Йотэлысе сылнымутан литературышто гуманизм пафос, философий проблематике, «поро» да «осал» концеп-влакын рашемдалтмышт, тачысе илышын пўсö йодышыжо.

8. Йылме лывыртыме паша

Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым сылнын, йўкын, раш, умылаш лийшын лудмаш, планым чонгымаш. Роль дене лудмаш, сылнымутан произведенийым модын ончыктымаш. Тунемше-влакын лудмо компетенцийыштым вияндаш полшышо негыз семын тунемме текстым наизусть устан да сылнын каласкалымаш. Текстлан устный комментарий, устный доклад-сообщений. Содержанийым тўрлö йөн дене (тичмашын, кўчыкын, тўнжым ойырен, комментарий дене, герой ден событий-влаклан акым пуэн) каласкалымаш. Шкевуя лудмо литератур да изобразительный искусство произведений-влаклан, ончымо спектакль але телепередачылан, тусо событий ден герой-влаклан акым пуымаш. Литератур произведенийлан аннотацийым, аклыме ойым (отзывым) возымаш. Произведенийым лончылымо да тыгак искусствын моло ужашлаштыже сылнымут образым да мут образым тўрлö ситуацийлаште кучылтмо дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуымаш. Персонаж-влаклан ойлымо-возымо характеристике (тўн тўткыш портретым да йылме ойыртемем лончылымашлан ойыралтеш), герой-влакын койыш-шоктышыштым да чоншижмашыштым тагастарымаш. Сылнымутан произведенийыште сюжетым, конфликтм да эпизодым (кульминационный, финальный) лончылымо сочинений, событийым аклыме нравственно-философский темылан сочинений, шкевуя лудмо произведенийлан аклымут. Произведенийын сылнымут тўняжым (тематике, идей, проблематике, пафос, сюжет, конфликт, чоналтмаш, образ системе,

авторын позицийже) лончылымо сочинений, писатель нерген (ешартыш материалым кучылтын) каласкалымаш. Произведенийын посна проблемжым (жанр, композиций, йылме, проблематике, молат) лончылымаш дене кылдалтше сочинений, тыгак изирак эпический да лирике сынан произведений-влакым тичмашын аклен возымо творческий паша. Сылнымутышто мучаш марте шуйнышо («сквозной») темылан сочинений, нравственно-философский да публицистике сынан сочинений-эссе, шкевуя лудмо произведений-лан аклыммут (цитатым кучылтын да танастарен возымо), литературно-критический статья-влаклан конспект. Творческий компонентан изложений. Реферат да проект паша.

ТЕМЛЫМЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ЙӦН

Тачысе школышто сылнымутан литературым туныктымо сомыл ятыр у йӧным да урокым тӱрлӧ ИК-технологий дене пойдарымашым йодеш. Предмет деке тӱн требований-влак кокла гыч иктыже – библиотеке фондышто примерный программыш пуртымо сылнымутан текст-влак ситыше лийшаш улыт. Тыгай текст-влакым пример шотеш «Марий литературым тунемме содержанияй» лончышто кажне класслан посна ончыктымо. Мутат уке, тушто палемдыме произведений-влакын спискышт тичмаш огыл, туныктышо шкегыч нуным ешарен але тушечын келшышыжым ойырен налын кертеш.

Тыгак библиотеке фондышто предмет дене нормативный документ-влак (кугыжаныш стандарт, примерный программе), тунемме книга, литератур дене методический полыш, паша тетрадь, дидактический материал, тӱрлӧ справочник, энциклопедий литератур да т.м. лийшаш улыт.

Материально-технический базе деке кызытсе требований гыч весыже – электронный библиотеке (теме дене кылдалтше информационно-справочный материал, сылнымутан текст але тудын ужашыже, историй документ, фотографий, видео, анимаций, таблице, схеме). Литературым тунемме процессыште писательын портретшым, фотографийым, демонстраций материалан альбомым (писательын илыш да усталык корныж нерген да т.м.), тыгак литературшанче терминологий таблицым кучылтман. Тидыже писатель дене палдарыме, сылнымутан произведенийым историколитературный контекстыште лончылымо, вес предмет дене кылым пентгыдемдыме годым моткоч кӱлешан.

Чыла тиде тунемше-влакын шинчымаш налме сомылыштым

сӱрастараш да чолгалыкыштым ешараш полша, сылнымутан тек-
стым лудаш, тӱрлӱ проект пашам шукташ кумыланда. Икмана-
ш, литератур уроклаште шуктым сомыл икшывым интеллектуально
вияндымашке да творческий шӱлышаным куштымашке виктарал-
теш.

Литератур урокым эртараш кабинетыште лийшаш:

- мультимедийный компьютер;
- мультимедиапроектор;
- телекоммуникационные средства (электрон почта, Интернет);
- сканер;
- лазерный принтер;
- экран;
- видеоплеер, DVD-плеер (видеомагнитофон);
- телевизор;
- аудиocентр.

Интернет гыч темлыме информационный ресурс-влак:

www.marlamuter.ru. Электронный мутер;

www.mhr.wikipedia.org Универсальный энциклопедий «Вики-
педий».

www.myfhholog.ru Мифологий энциклопедий.

www.yamberdov.ru Сӱретче И.М. Ямбердовын сайтше.

ТУНЕМШАШ СОДЕРЖАНИЙЫМ ТЕМЕ ДЕНЕ ШЕЛЕДЫМАШ

Темын тӱн содержанийже	Тунемше-влак мом ыштен моштышаш улыт
Ончылмут	
Сылнымутан литературым мут искусство семын умылымаш. Моло искусство радамыште тудын верже. Калыкын илен толмо корныжым, йӱлажым, шӱм-чон шижмашыжым йылме поянлык гоч почын ончыктымжо. Лудшо енгын илышумылымашыжым кумдангымыже, чонешыже поро койышым шын дарымыже.	Туныктышын ойлымыжым колышт умылаш. Колыштын содержанийже почеш йодыш-влаклан вашмутым пуаш.
1. Марий калык ойпого (14 шагат)	
1. Калык ойпогын тыгыде жанрже-влакын (калыкмут, туш-го, калык пале, ойӱрӱ) калык ушакылым, илыш опытым,	Кутырымо да возымо йылмылаште калыкмутым, туштым кучылташ. Янлык нерген, юзо да илыш-йӱла

тўняумылымашым, пўртўс дене кылым, илыш педагогикым келгын почын пуымо вийышт, чоңалтме да сылнылык ойыртемашт. 2. Калык прозын (йомак, тоштыен ой, калык ойлымаш да мыскара) марий калыкын ойыртемалтше тўняумылымашыжым, тўвыражым, илен толмо корныжым, социальный илышыжым, ен-влак кокласе кылым ончыктымыжо. 3. Калык лирикын калыкын тўняумылымашыжым, койыш-шоктышыжым, илыш-йўлажым, кумылжым почын пуымыжо, айдемын чон көргө моторлыкшым, уш-акыл поянлыкшым ончыктымыжо.	дене кылдалтше йомак-влакым ойыраш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышыштым лончылаш, нунылан акым пуаш. Герой-влакын койыш-шоктышыштлан келшыше сылнымут деталь-влакым рашемдаш, сылнештарыме йөн-влакым палемдаш. Фольклор да сылнымутан произведенийласе персонаж-влакын койыш-шоктышыштышт калыкле (национальный) сыным муаш, конфликтшыште да сюжетыште нунын верыштым палемдаш. Йомакысе да тоштыен ойысо персонаж-влакын позицийыштым танаастараш да тидын дене кылдалтше «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «лўддымылык» да «лўдмаш» концеп-влакым канашаш. Тўрлө кундемлаште илыше марий-влакын мурыштым танаастараш, темыште да сюжетыште икгайлыкым да ойыртемным рашемдаш. Верысе фольклор материалым погаш да иктешлаш.
2. Октябрь революций деч ончычсо марий сылнымут (8 шагат)	
1. С.Г. Чавайн. Марий сылнымутан литературышто Поэтын шочмыжо «Ото» почеламутышто пўртўс да айдеме илышын нравственный негызшым романтический шўлыш дене почын ончыктымаш. «Шылше» ойлымашын фольклор негызше да келге реализм содержанияйже. Авторын пўсö социальный проблемым тарватымыже, тудым рашемдымаште калык поэзийлан энертымыже.	Произведенийым устан лудаш: логический пералтышым да чарналтышым, ойсемым кучылташ, текст дене келшышын ой йогыным эскераш. Текстым лончылаш, йодышлан (ойлен але возен) вашмутым пуаш. Произведенийын темыжым, тўн шонымашыжым рашемдаш. Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын да устан каласкалаш. Содержанийым тўрлө йөн дене каласкалаш.

2. Г. Михай. Поэт-баснописец «Маскаиге», «Пормо» басне-влак. Г. Михай – марий сылнымутышто басне жанрлан негызым пыштыше поэт. Басныште вольыкын, яныкын да насекомыйын образышт. Туштымой – айдемын посна койышыжым сүретлыме йөн. 3. Н.С. Мухин «Ото» почеламутышто пүртүсым орлыкан шемер кресаньыкын шинчаж дене ужын сүретлымаш. Отын символ сынже. «Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай» почеламутлаште марий калык ойпого традиций. Почеламут-влакын нравственный негызышт.	Произведенийын содержанияже да образше дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуаш. Содержаний почеш шкегыч йодыш-влакым ямдылаш. Сылнымутан произведенийын ойыртемжым (жанр ойыртем, сюжет виянме корно, персонаж-влакым сүретлыме йөн) палаш. Автор-повествовательлын позицийжым рашемдаш. С.Г. Чавайнын, Г. Михайын, Н.С. Мухинын илыш корнышт да творчествашт дене ешартыш материалым погаш да иктешлаш. Шке вашмутым классысе вес тунемше-влакын вашмутышт дене танастараш, акым пуаш.
3. Совет кучем жапысе марий сылнымут (131 шагат)	
1. С.Г. Чавайн «Акпатыр» героике сынан калык драмын фольклор да чын илыш негызысе. 2. Н. Игнатьев «Комсомол ўдыр» повестын граждан сар жапыште лийше илыш пуламыр негызеш чоңалтмыже. 3. М. Шкетан «Мичун уке ачажат...» ойлымаште калык илыш-йўла, персонаж-влакын койыш-шоктышышт, нравственный сынышт. «Ече», «Парашют» мыскара ойлымаш-влакын тематикышт, идейышт, проблеме кышкарышт да сынылык ойыртемашышт. 4. Шабдар Осып «Тўшка вий дене» повестыште айдеме да пүртүс кокласе кыл. Йоча-влакын пүртүс лонгаште, тўшка пашаште шуаралтмышт, нравственно кушмышт, илыш	Тўрлө жанран литератур произведенийым умылен лудаш. Произведенийым устан лудаш: логический пералтышым да чарналтышым, ойсемым кучылташ, текст дене келшышын ой йогыным эскераш. Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын да устан каласкалаш. Произведенийын идейный содержанияжым рашемдаш. Произведенийын содержанияже да образше дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуаш. Йодыш-влаклан кумда вашмутым, посна геройлан але герой-влаклан танастарыме сынан характеристикым пуаш. Текстын посна ужашыже-влаклан вуймутым пуаш. Тунемме произведенийыште кўлешан посна эпизодым ойыраш. Событий-влакын лийме амалыштым, нунын кушко шуктымыштым умылтараш.

опытышт да ылышончалтышышт шарлен толмо. 5. Яныш Ялкайн «Андрей Толкын» повестьште элысе кугу социальный вашталтышын марий ялыш, ешыш шынен пурымыжым сүретлымаш. Повестьште айдемын верже, күлешлыкше нерген шонкалымаш. 6. Олык Ипай «Шыже кечын» почеламутышто паша муро. Лирический геройын образше. «Поэт» (триолет). Почеламутышто айдеме да паша кокласе кыл, шочмо калыклан ўшанле лийын кушмо йодыш. 7. Йыван Кырла «Шочмо кече» почеламутышто ылыш деке куан кумыл, калыкын эргыж семын шкенжым ужмыжо, тидын дене кугешнымыже. «Муралтем мый йывыртен» почеламутышто лирический геройын эртыше неле ылышыже, волгыдо ончыкылыкклан ўшанже. 8. И. Одар «Таргылтыш» ойлымашын калык ойпого негызше, мыскара сынже. Пейзажын функцийже. 9. Я. Элексейн «Өрмбк» повестьште кугезе марий-влакын ылышышт, койыш-шоктышышт, паша кумылышт. 10. Шадт Булат «Ший памаш» почеламутышто пүртүсын кумылым нӧлтышӧ вийже, чеверлыкше, поянлыкше. 11. Дим. Орай «Чолга шӱдыр» повестьын идей-	Содержанийым түрлӧ йӧн дене каласкалаш (тичмашын, кӱчыкын, тӱнжым ойырен, комментарий дене, герой ден событий-влаклан акым пуэн). Тунемме текстыште образный мут ден ойсавыртышлам, сылнештарыме ой-влакым муаш. Событий-влакын каен шогымыштым, содержанийым почын пуымаште тӱн шонымашым рашемдымаште верыштым умылтарен сенаш. Геройлан, койышыжым, сын-кунжым эскерен, ойлымо-возымо характеристикым пуаш. Герой-влакым икте-весе дене танаастараш, нунын типичный сыныштым рашемдаш. Герой-влакын койыш-шоктышыштышт калыкле сыным муаш, конфликтшыште да сюжетшыште нунын верыштым палемдаш. Тӱрлӧ произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танаастараш, икгайлыкым да ойыртемным муаш. Персонаж-влакын позицийыштым (идейно-нравственный, геройын да авторын, геройын да тунемшын шкенжын) танаастараш. Литератур произведенийлаште кучылтмо йодышым да тыгак тидын дене кылдалтше «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «лӱддымылык» да «лӱдмаш» концеп-влакым рашемдаш. Литератур произведенийым посна историй да литератур эпохын контекстшытыже ончен аклаш. Сылымут текстым жанр ойыртемым шотыш налын лончылаш. Сылнымут туравеллыкын (направлений) да стильын посна ойыртемжым рашемдаш.
--	---

ный содержанияйже, нравственный сынже да патриотизм шұлышыжō.

12. К. Беляев

«Изи тумо» ойлымаште пұртұсым да тукым кокласе кылым сүретлымаш.

13. М. Казаков

«Миша» почеламутын патриотизм сынже, сылнылык ойыртемже.

«Онар» почеламутышто патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш эре ямде улмо шижмашым шындарымаш.

«Лесникын мутшо» почеламутышто айдемын пұртұсышто верже нерген шонкалымаш.

Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртемже.

14. Г. Матюковский

«Петю» поэме – шочмэлым да калыкым аралыме да йоратыме нерген произведений.

«Сенгымаш корно дене» почеламут дене возымо роман, совет калыкын патырлыкшым моктен мурышо произведений.

15. Н. Ильяков

«Латик кролик» ойлымаште тарватыме морально-этический йодыш-влак. Ача-ава да йоча-влак кокласе кыл.

«Опак Микита» почеламут дене возымо роман. Тўн геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо, тудын шўм-чон яндарлыкше. Тукым кыл.

16. Н. Лекайн

«Шōртньō падыраш» повестьыште Кугу Ачамланде сар жапыште йоча-влакын келшен, икте-весылан полшен илымышт, шочмэлым тушман деч аралымашке вий

Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене танастараш.

Произведенийыште илыш чын да авторын шонен лукмыж (художественный вымысел) кокласе кылым шижаш.

Сылнештарыме йōнын, йылме ойыртемым ыштыше мутын да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемдаш.

У мут ден ойсавыртыш-влакым ойлымо да возымо годым кучылт мошташ.

Сюжет ден композицийын (авторын герой да событий-влак нерген ойжо, шонкалымыже, образ, пейзаж, сурт-оралте, интерьер да молат) идейно-художественный рольыштым рашемдаш.

Эпический, лирический да лиро-эпический произведений-влакым икте-весьшт деч ойыраш.

Драмын литератур род ойыртемжым палаш, тудын жанр палыжым (комедий, драме, трагедий) ойырен мошташ.

Тўрлō авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастараш.

Произведенийын сюжетшым, тудын тематикыжым, проблематикыжым да идейно-эмоциональный содержанияйжым аклаш.

«Литератур произведенийын (авторын) сылнымут тўняже» умылымашым рашемдаш.

Сылнымут мастар-влакын илыш да усталык корнышт, произведенийым возымо историй нерген ешартыш материалым погаш да иктешлаш.

Посна писательын сылнымут тўняже, произведенийлажын сю-

шутымо надырыштым пышташ тыршымышт.

«Шонго мичуринец» очеркын темыже, тўн шонымашыже да сюжет линейже, сылнылык ойыртемыже.

17. В. Юксерн

«Вўдшў йога – серже кодеш» повесть – марий калыкын лўмлў эргыже академик В.П. Мосоловын йоча да рвезе годсо илышыж нерген произведений.

18. С. Вишневский

«Марий Эл» почеламутышто шочмо калык, шочмо кундем, тудын мотор пўртўсшў да поянлыкшы дене кугешныме кумыл.

«Пиал» лирический поэмыште сар да тыныс илыш верч кучедалме теме. Произведенийын философий сынже: лирический геройын айдеме да айдеме тукумын илышыже да пўрымашыж нерген шонкалымашыже.

19. В. Иванов

«Вўдшў келге, серже тура» повесть. Кугу Ачамланде сар жапыште марий ялын, йоча-влакын илышышт, калык кокласе келшымашын пентгыдеммыже.

20. К. Васин

«Юкей Егоров» ойлымаште марий калыкын вес калык-влак дене пырля социальный шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже.

21. А. Мичурин-Азмекей

«Керем онго» ойлымаште шочмо вершўрым йўратыме да пўртўс поянлыкым аралыме йодыш.

22. А. Бик

жетше, тематикыже да проблематикыж нерген иктешлымашым ышташ.

Сылнымут образ да сылнымутан литератур, литератур характер да тип нерген умылымаш-влакым умылтараш.

Произведенийын эпический, лирический але драматический улмыжым умылтараш.

Шочмо йылмын поянлыкшым, писательын шкешотан улмыжым, эстетике умылымашыжым, произведенийын марий сылнымутышто налме кўкшытшым аклаш. Авторын илыш позицийжым, герой да событий-влак деке отншенийжым рашемдаш.

Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кўчыкын, ойырен налын каласкален мошташ.

Произведенийын сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, сюжет, конфликт, чоңалтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочиненийым возаш.

Событийым аклыме нравственно-философский темылан сочиненийым, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммутым возаш.

Шке семын лудмо але изобразительный сымыктыш произведений, герой да событий-влак нерген шке шонымашым ойлаш да возаш.

Изираке эпический да лирике сынан произведений-влакым тичмашын аклен, творческий пашам возаш.

Сылнымутышто мучаш марте шуйнышо («сквозной») темылан сочиненийым, нравственно-философский да публицистике сынан сочинений-эссем возаш.

Шкевуя лудмо произведенийлан,

«Сонет-влак» почеламутышто түрлө кундемлаште илыше марий-влак коклаште улшо кыл нерген йодышым тарватымаш. 23. В. Колумб «Чодыра йомак» почеламутышто марий чодыран волгыдо сүретше, поянлыкше. «Шочмо йылме» почеламутышто шочмо йылмын вий-куатшым, айдеме илышыште тудын вержым сүретлымаш. «Мыйын корнем» поэмыште илышым да пашаш шуаралтмым, поро ден осалым ойырен моштым, шочмо калыклан пайдале лияш тыршыме кумылым шындарымаш. 24. С. Николаев «Ик пушенге ок ыште пўртўсым» почеламутын нравственный негызше, патриотизм шўлышыжў. «Пуйто луктыг лўмедышлан исым...» почеламутышто шочмо калыкым аклыме да тудын дене кугешныме кумыл. 25. В. Рееж-Горохов «Элнет» почеламутышто шочмо кундем нерген шўм гыч лекше ой. 26. М. Рыбаков «Ачамын йўратыме мурыжо» – лирико-драматический повестьыште марий калыкын сар да сар деч варасе илышыже. Мурын калык-влак да тукум кокласе кылым ушен шогышо символический образше. 27. В. Сапаев «Мом каласет, Миля?» повестьыште самырык тукумын пайдале пашаже, келшен илаш тыршымыже, илыш чыным кычалмы-	ончымо кинолан, спектакльлан, телепередачылан аклыммутым, шке шонымашым возаш. Литературно-критический статья-влаклан конспектым да планым ышташ. Рефератым возаш. Шымлымашым эртараш (проект паша).
---	--

же. 28. Ю. Артамонов «Киндет перкан лийже» повестьште киндым ончен куштышо кресаньыкын паша усталыкше, кинде акым палымыже, у тукумым шке илыш опытшо гоч туктен шогымыжо. 29. И. Горный «Мый ўдем» почеламутышто пашан верже да күлешлыкше нерген шонкалымаш. 30. Осмин Йыван «Марий Эл» почеламутышто шочмо кундемын поянлыкше, моторлыкшо, иза-шольо калык-влакын келшен илымышт. «Уна» поэмыште марий ўдырамышын иктешыше образше: илышыже, тўнаумылымашыже, калык йўлам жаплымашыже.	
4. Кызытсе марий литератур (19 шагат)	
1. М. Илибаева «Орина кова» повестыште ача-ава да икшыве, самырык ден шонгыен кокласе кыл. Поро ден осал вийын ваштўкнымышт, кучедалмышт. 2. А. Иванова «Ойлат, каяш гын мланде тўрыш...» почеламутышто шочмо кундем, ача-ава сурт дене кугешныме кумыл. 3. В. Изилиянова «Мый тышан шочынам» почеламутышто шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртемеже. 4. А. Тимиркаев «Тукым кыл» почеламутын нравственный сынже. Тукым кокласе кыл – илышын негызше.	Сылнымутан текст-влакым сылнын, йўкын, раш, умылаш лийшын лудаш, планым чонаш. Произведенийым лончылымо да образ дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуаш. Текстын посна ужашыже-влаклан вуймутым пуаш. Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын да устан каласкалаш. Тунемме произведенийыште күлешан посна эпизодым ойыраш. Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымаштым умылтараш. Содержанийым тўрлө йөн дене каласкалаш (тичмашын, кўчыкын, тўнжым ойырен, комментарий дене, герой ден событий-влаклан акым пуэн). Текстыште образный мут ден

5. Г. Сабанцев «Шочмо пыжаш» почеламутышто шочмо кундемын айдемылан чон ласкалыкым, вийым, творчестволан ушаным да энгертышым пуэн шогымо вийжым сүретлымаш. 6. Г. Алексеев «Пёрт» ойлымаште шочмо ялын историйже, ончыкылык пұрымашыж нерген шонкалымаш. «Шочмо мландын шокшыжо» ойлымашын идейный содержания, сылнылык ойыртемже. 7. З. Дудина «Авай дене пырля» почеламутышто аван волгыдо кумылжым, илыш ушаным шочыктышо вийкуатшым сүретлымаш. 8. В. Абукаев-Эмгак «Кинде шулгыш» ойлымашын нравственный негызше, жанр ойыртемже, психологий тўняже, сынже, келгытше. 9. В. Петухов «Эре поро лийже» почеламутышто порылыкым илыш негыз семен аклымаш. 10. А. Спиридонов (марлашке А. Мокеев кусарен) «Югорно» (18-ше мур). Произведенийын содержания, сюжет рўдыжō да сылнымут ойыртемже. Осал ден порын кучедалмышт. 11. А. Васильев «Мый йол ўмбалне пенгыдын шогем» почеламутышто кызытсе саман, илыш, поро да осал, пиал нерген шонкалымаш. 12. А. Федоров	ойсавыртышым, сылнештарыме ой-влакым муаш. Событий-влакын каен шогымыштым, содержанияным почын пуымаште тўн шонымашым рашемдымаште верыштым умылтарен мошташ. Геройлан, койышыжым, сын-кунжым эскерен, ойлымо-возымо характеристикым пуаш. Герой-влакым икте-весе дене танастараш, нунын типичный сыныштым рашемдаш. Герой-влакын койыш-шоктышыштышт калыкле сыным муаш, конфликтыште да сюжетыште нунын верыштым палемдаш. Тўрлō произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танастараш, икгайлыкым да ойыртемем муаш. Персонаж-влакын позиций-ыштым (идейно-нравственный, геройын да авторын, геройын да тунемшын шкенжын) танастараш. Литератур произведенийлаште кучылтмо йодышым да тыгак тидын дене кылдалтше «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «лўддымылык» да «лўдмаш» концеп-влакым рашемдаш. Литератур произведенийым посна историй да литератур эпохын контекстыштыже ончен аклаш. Сылнымут текстым жанр ойыртемем шотыш налын лончылаш. Сылнымут туравеллыкын да стильын посна ойыртемжым рашемдаш. Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене танастараш. Произведенийыште илыш чын да
---	--

«Выле-выле», «Турий», «Шұшык». Авторын пұртұс илышым тұткын шымлымыже, тудын ойыртемжым устан почын ончыктымыжо. 13. А. Александров-Арсак «Тау, авай» почеламутышто лирический геройын ава деке волгыдо, поро кумылжым шындарымаш.	авторын шонен лукмыж (художественный вымысел) коклазе кылым шижаш. Сылнештарыме йёнын, йылме ойыртемым ыштыше мутын да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемдаш. У мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто да возымо годым кучылт мошташ. Сюжетын да композицийын (авторын герой да событий-влак нерген ойжо, шонкалымыже, образ, пейзаж, сурт-оралте, интерьер да молат) идейно-художественный рольыштым рашемдаш. Эпический, лирический да лиро-эпический произведений-влакым икте-весешт деч ойыраш. Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танаастараш. Произведенийын сюжетшым, тематикжым, проблематикжым да идейно-эмоциональный содержанияжым аклаш. «Литератур произведенийын (авторын) сылнымут тўняже» умылымашым рашемдаш. Сылнымут мастар-влакын илыш да усталык корнышт нерген ешартыш материалым погаш да иктешлас. Сылнымут образ да сылнымутан литератур, литератур характер да тип нерген умылымаш-влакым рашемдаш. Произведенийын эпический, лирический але драматический улмыжым умылтараш. Авторын илыш позицийжым, герой да событий-влак деке отнотенийжым рашемдаш. Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кўчыкын,
--	---

	ойырен налын каласкалаш. Произведенийын сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, сюжет, конфликт, чоналтмаш, образ системе, авторын позицияже) лончылымо сочиненийым возаш. Событийым аклыме нравственно-философский темылан сочиненийым, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммутым возаш. Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведений, герой да событий-влак нерген шке шонымашым ойлаш да возаш. Нравственно-философский да публицистике сынан сочинений-эссем возаш. Шкевуя лудмо произведенийлан, ончымо кинолан, спектакльлан, телепередачылан аклыммутым, шке шонымашым возаш. Литературно-критический статья-влаклан конспектым возаш да планым ышташ. Рефератым возаш. Шымлымашым эртараш (проект паша). Шочмо йылмын поянлыкшым, писательын шкешотан улмыжым, эстетике умылымашыжым, произведенийын марий сылнымутышто налме кўкшытшым рашемдаш.
--	---

5. Пошкудо да родо-тукым калык фольклор да литератур (4 шагат)

1. «Меран» манси калык йомакын калыкле сынже да нравственный негызше. 2. «Кузе купеч кечым петыраш шонен» удмурт калык йомакын тўн шонымашыже, нравственный сынже. 3. Мустай Карим. «Куэ лышташ нерген» почеламутышто Россий-	Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышыштым лончылаш, нунын койыш-шоктышыштышт калыкле сыным муаш. Марий калык йомак дене танастарен, икгайлыкым да ойыртемем палемдаш. Пошкудо калык литератур текстым колышташ, сюжетым кала-
---	---

ысе калык-влакын иза-шольыла келшен илымыштым сүретлымаш. 4. Надежда Сильби. «Шӱмбел Чуваш мландем» почеламутышто шочмо кундем дене кугешныме кумыл. 5. Роберт Миннуллин. «Пошку-дын ак – Юмын ак» почеламутышто пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-весым пагален илымыштым сүретлымаш.	скалаш, планым чоҥаш, план почеш каласкалаш, устан лудаш. Текстшыште палыдыме шомак ден ойым кычал муаш, нунын лексический значенийыштым рашемдаш. Лирический произведенийлаште калыкле сыным муаш. Сылнымут мастарын ойыртемалтше сылнымут тӱняже, произведенийлажын сюжетше, проблематикыже да тематикыж нерген иктешлымашым ышташ. Пошкудо калык писатель-влакын илыш позицийыштым палемдаш. Произведенийым формыжо да содержанияже дене иквереш, литератур направленийым да жанрым шотыш налын лончылен мошташ.
6. Иотэлысе литератур (3 шагат)	
1. «Калевала» карело-финн эпосын финн-угор калык-влакын тӱня да илышумылымашыштым почын пуймо келгытше. 2. Арво Валтон. «Тиде ик илышетлан мо тыланет кӱлеш» почеламутышто айдемын илыш пӱрымашыж нерген шонкалымаш, курымла дене тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмаш. 3. Леена Лаулаяйнен. «Чачавий» почеламутын калыкын айдеме лӱмнер нерген шонымашыж дене кылже.	Произведений-влакым колышташ да устан лудаш, лудмо почеш йодыш-влаклан вашмутым пуаш, планым ышташ, план почеш каласкалаш. Лирический произведенийлаште калыкле сыным муаш. Текстшыште палыдыме шомак-влакын значенийыштым рашемдаш. Сылнымут мастарын ойыртемалтше сылнымут тӱняже, произведенийлажын сюжетше, проблематикыже да тематикыж нерген иктешлымашым ышташ. Поэт-влакын илыш да усталык корнышт, произведенийым воэзымо историй нерген ешартыш материалым погаш да иктешлаш. Марий сылнымутан произведений дене танаҥастараш, икгайлыкым да ойыртемем рашемдаш.
7. Обзор урок (1 шагат)	
1. Кызытсе марий литературы	Кызытсе марий литературы те-

виянгме ойыртэмже Кызытсе мари́й литературын он- чыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш- влакым радамымыже, у теме, герой да жанр формо, психологизм дене пойдаралтмыже. Тудын фи- лософий сынже, калыкын тўняужмаш деке лишеммыже, публицистике йогынжо. Сылнымут мастар-влакын илыш- йўлам у семын ончымышт.	матикыже да проблематикыж нерген иктешлымашым ышташ, жанр ойыртэмным палемдаш. Сылнымут мастар-влакын илыш да усталык корнышт, произведе- нийым возымо историй нерген ешартыш материалым погаш да иктешлаш.
--	---

«МАРИЙ ЛИТЕРАТУР» ПРЕДМЕТЫМ ТУНЕММЕ СОДЕРЖАНИЙ

V КЛАСС (51 шагат)

Лудаш да тунемаш – 32 шагат

Шке семын лудаш да кангашаш – 7 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

Ончылымут

Сылнымутан литератур – мут искусство. Лудшыен да книга.
Йōратыме произведений, автор. Тунемме книга да тудын геройжо-
влак.

Литератур теорий: сылнымутан литератур – мут искусство.

Калык ойпого (5 шагат)

Калык ойпого – калык чон поянлык. Тудым каласкалыше да по-
гышо-влак. Калык ойпогын шарлымыже.

Калыкмут

Калыкмут – калыкын уш-акылжым, илыш опытшым келгын
почын пуышо сылне ой. Тудын тематикыже. Калыкмутын шоны-
машым тичмашын, иктешлен да раш каласымыже, ойым аклаш ку-
чылталтмыже, туныктен каласыме вийже да айдеме илышын тўрлō

йыжынлажым авалтымыже. Ожнысо да кызытсе паша, элым йӱратыме да аралыме, айдеме илыш да койыш нерген калыкмут-влак.

Тушто

Туштын посна предметым але пӱртӱс кончышым сылнын туштен каласыше, калыкын аллегорий сынан шонымашыжым кумдан почын ончыктышо вийже. Паша, пӱртӱс вий, вольык да янлык нерген тушто-влак.

Калык пале

Кугезе марийын пӱртӱс кончышым, игече вашталт толмым тӱткын эскерен шогымыжын калык палым шочыктымыжо. Пӱртӱс да айдемын койыш-шоктышыж дене кылдалтше калык пале-влак.

Ойӱрӱ

Ойӱрӱн кугезе марий калыкын мунло илыш-йӱлаж дене кылдалтмыже да ойыртемалтше философийжым, илыш педагогикыжым да ю туныктымашыжым самырык тукумлан почын ончыктымыжо.

Калык ойпогын тыгыде жанржын чоналтмыже, сылнылыкше, йылме ойыртемыже.

Йомак

Лудаш да тунемаш

«Ший пӱян Ший Пампалче» (2 шагат)

Йомакысе тӱн геройын – Пампалчын – ойыртемалтше койыш-шоктышыжо, сын-кунжо. Моло герой-влакын койышышт.

Йомакын тӱн шонымашыже. Айдемын шке пиал, порылык верч кучедалмыже. «Осал» да «поро» концепт-влакын рашемдалтмышт.

Йомакын юзо тӱсшӱ, йылме ойыртемыже.

Литератур теорий да историй: калык ойпого (фольклор). Фольклорын жанрже-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йӱла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын ойыртемалтше йылмышт да чоналтмышт.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

Марий да родо-тукым калык-влакын йомакышт: «Чоя шоншо», «Йорло ден поян изак-шоляк» (марий калык йомак-влак), «Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак), «Меран» (манси калык йомак).

Литератур йомак (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

Пет. Першут. «Кутко сӱан» (2 шагат)

Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышышт. Марий илыш-йӱла.

Почеламут формо дене возымо йомак. Йомак-поэмыште фольклор традиций (чоналтмыже, герой-влакын образышт, теме, тӱн шонымаш, йылме ойыртемы).

Йомакым каласкалышын (повествовательнын) образше.

Литератур теорий да историй: литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Тема. Тӱн шонымаш.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

К. Беляев. «Кӧ тыгай патыр?»

Б. Данилов. «Тӱняште мо эн писе, патыр да мастар?»

М. Илибаева. «Кож ден лапчык пыл».

Н. Ильяков. «Марья дон Тарья».

Макс Майн. «Айдар» (йомак-пьесе).

Осмин Йыван. «Маска мӱй».

А. Филиппов. «Сийшовыч».

Г. Тукай. «Таргылтыш».

(Туныктышын темлымже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

Мӱнгыштӧ лудаш темлыме книга-влак

Г. Андерсен. Чинче ӱдыр. – Йошкар-Ола, 1953.

Т.Е. Евсеев. Калык ойпого. – Йошкар-Ола, 1994.

Изи патыр: Финн-угор калык йомак-влак / А.Я. Спиридонов. – Йошкар-Ола, 1998.

А.Е. Китиков. Марий калык тушто-влак. – Йошкар-Ола, 1998.

А.Е. Китиков. Калыкмут. – Йошкар-Ола, 1998.

А.Е. Китиков. Марий калык модыш. – Йошкар-Ола, 1998.

М.К. Илибаева. Шүдö йолташ. – Йошкар-Ола, 2006.

Марий калык ойпого антологий / В.Т. Михайлов ямдылен. – Йошкар-Ола, 2012.

Марий калыкын йомакше, ойлымашыже, туштыжо, тошто мутшо, мурыжо / В.М. Васильев чумырен. – М.: ССР Ушем калык-влак рүдö савыктыш, 1931.

А.С. Пушкин. Йомак-влак / А. Иванова кусарен. – Йошкар-Ола, 1999.

Сказки горных мари: Свод марийского фольклора / Сост. В.А. Акцорин. – Йошкар-Ола, 1995.

Сказки луговых мари: Свод марийского фольклора / Сост. С.С. Сабитов. – Йошкар-Ола, 1992.

А.Ф. Федоров. Юзо тоя. – Йошкар-Ола, 1998.

Чалай Васлий. Ямет ден Тоймет. – Йошкар-Ола, 1966.

Юзо тўня = Волшебный мир / А.М. Юзыкайн чумырен. – Йошкар-Ола, 2002.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫН ТЃНАЛТЫШ ОШКЫЛЖО (7 шагат)

С. Чавайн. Марий литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Поэт лўмем кузе лекте». «Ото»

Марий сылнымутан литературышто Поэтын шочмыжо. С.Г. Чавайнын тыршен тунеммыже, калык ойпого деке шўманмыже, тудым шке творчествыштыже устан кучылтмыжо. Сылнымутан книга да калык ойпогын ончыкылык писательым шкегыч возаш кумыландымышт. Икымше марла почеламутын шочмыжо. Поэт – калыкын ончылтєнже, илышым келгын умылышо гражданин.

«Ото» почеламут. Авторын пўртўс да айдеме илышын нравственный сынжым романтический шўлыш гоч почын пуымыжо.

Почеламутын аллегорий сынже.

Н. Мухин. Шочмо калыкым, поян пўртўсым,
уста еным моктышо поэт (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ото»

Почеламутышто отын символ сынан образше. Поэтын пүртүсым орлыкан шемер кресаньыкын шинчаж дене ужын сүретлымыже. Произведенийын сылнылык ойыртомже.

«Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай»

Авторын марий калык ойпого традицийлан энгертымыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт, чоңалтме ойыртемышт.

Г. Микай – марий сылнымутышто басне жанрлан негызым пыштыше поэт-баснописец (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Маскаиге», «Пормо»

Баснылаште волыкын, янлыкын да насекомыйын образышт.

«Маскаиге» басныште маскаигын образше гоч шкем гына йоратыше, ача-ава помышеш нимогай ойгым ужде кушшо, ылышым палыдыме, молын ойгым умылыдымо еным сүретлымаш.

«Пормо» басныште пашам йоратыдыме, ең пүжвүд дене илаш тыршыше айдемын түсшө. Осал койыш ваштареш кучедалмаште чынын сенымыже, калыкын вий-куатше.

Туштымой (аллегорий) – айдемын посна койышыжым сүретлыме йөн.

Басныште калык уш-акылым, ылышумылымашым ончыктымаш. Тудын фольклор негызше, почеламут формыжо, чоңалтмыже. Басныште мораль да тудын верже.

Г. Микайын басныже-влакын йылме ойыртемышт.

Г. Микай да И.А. Крылов.

Литератур теорий: басне нерген умылымаш. Эзоп йылме. Сюжет. Туштымой. Мораль. Танастарымаш. Юмор да сатир.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

В.М. Васильев (Ўпымарий). «Пырыс ден шыл», «Пырыс ден коля».

С. Вишневский. «Порым ыштен», «Шоншо ден Имне», «Пундыш».

Г. Михай. «Шыга», «Ўвыра», «Корак», «Пире», «Пырыс».

Н.С. Мухин. «Шочмо-кушмо мландем», «Йўд».

С.Г. Чавайн. «Памаш». «Шошым», «Кенеж».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

Г. Михай. Эрык. – Йошкар-Ола, 1980.

Г. Михай. Маскайге. – Йошкар-Ола, 1998.

Н.С. Мухин. Пӱртӱс сем. – Йошкар-Ола, 1993.

С.Г. Чавайн. Памаш. – Йошкар-Ола, 1990.

С.Г. Чавайн. Ото. – Йошкар-Ола, 1998.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО ЙОЧА ТӰНЯ (12 шагат)

М. Шкетан. Йоча тӱням келгын умылышо писатель (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Мичун уке ачажат...»

Ойлымашын 1920 ийласе илыш чынеш негызлалтмыже. Жапын ойыртемжым, калык илыш-йўлам да айдемын койыш-шоктышыжым сӱретлымаште писательын мастарлыкше.

Мичун сын-кунжо, илыш нелылыкым сенген лекташ тыршымыже, вий-куатше.

Йочан илыш пӱрымаштыже аван, ял калыкын, Оксийын, Курий ден ватыжын да туныктышын верышт. Персонаж-влакын нравственный тӱсышт, илыш ойыртемашт, сын-кунышт, койыш-шоктышышт.

Пейзаж да ойлымашын содержанияйже, событий-влак.

Писательын марий енын илышыжым да пӱртӱсым сӱретлымаште мастарлыкше.

Литератур теорий да историй: ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Пейзаж да тудын шуктымсо сомлыжо (функцийже). Повествований. Описаний.

Шабдар Осып. Писательын йоча годсо илышыже, ойгыжо да куанже (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Тўшка вий дене»

Повестыште айдеме да пўртўс теме. Йоча-влакын пўртўс лонгаште, тўшка пашаште шуаралтмышт. Туныктышо Иван Васильевичын икшыве-шамычын илыш опытыштым да илышумылымашыштым шарен толмыжо.

Пайдале мер пашан самырык тукумым куштымаште верже.

Йоча-влакын сын-куныштым, койышыштым, кумылыштым, шонымашыштым да событий-влакым почын пуымаште авторын усталыкше. Произведенийын йылме ойыртемже.

Литератур теорий: портрет. Сылнымут деталь. Геройын койыш-шоктышыжо.

М. Казаков. Поэтын творчествоштыже йоча илыш (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Миша»

Почеламутын содержанияштыже, патриотизм шўлышыжő.

Мишан койышыжо, сын-кунжо, шочмэлым йōратымыже. Самырык тукум да шочмэл.

Почеламутын чоналтме, сюжет дене ойлымаш деке лишыл улмыжо, йылмыже (танастарымаш, эпитет, ойсавыртыш-влак, мутын вияш да вончештарыме значенийже).

И. Одар. Калыкын илыш-йўлажым, койыш-шоктышыжым сайын палыше писатель (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Таргылтыш»

Йоча-влакын сын-кунышт, койыш-шоктышышт, илыш да пўртўс кончыш-влакым умылаш тыршымышт.

Произведенийын калык ойпого да этнографий негызше, мыскара сынже, содержанияштым почын пуымаште пейзажын функцийже.

Ойсавыртыш, эпитет, танастарымаш-влакын ойлымашын идейный содержанияштым почын пуымаште рольышт, персонаж-влакын шўм-чон йўлымышт, авторын герой-влак деке кумылжо.

Н. Ильяков. Писатель нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Латик кролик»

Ойлымаште тарватые морально-этический йодыш-влак. Ача-ава да йоча-влак кокласе кыл. Самырык тукумым ончен куштымаште ешын верже. Кочан ушан мутшо.

Произведенийын тун шонымашыже. Текстеште калыкмутын верже.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

В. Абукаев-Эмгак. «Йошкар энер».

К. Васин. «Эчу».

Н. Егоров. «Чарайолан жапем» (повесть гыч ужаш).

М.М. Иванов. «Мичуш».

М. Шкетан. «Яку», «Якшывай», «Патыр шольо-влак».

Шабдар Осып. «Кориш».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

Монгыштö лудаш темлыме книга-влак

Н. Егоров. Царя ялан жепем. – Йошкар-Ола, 1992.

М. Казаков. Эрикын каникулжо. – Йошкар-Ола, 1966.

М. Казаков. Эх, Ивукшат. – Йошкар-Ола, 1979.

З.Ф. Каткова. Сомсок. – Йошкар-Ола, 1991.

АВА – КАВА (3 шагат)

А. Александров-Арсак. Автор нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Тау, авай»

Почеламутын тун шонымашыже, нравственный сынже. Лирический геройын ава деке кумылжо, тауштымо шомакше. Аван образше.

Произведенийын сылнылык ойыртемже.

З. Дудина. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Авай дене пырля»

Ава – йочалан эн шерге да лишыл айдеме. Тудын дене куаныме да кугешныме кумыл. Аван икшывылан волгыдо шижмашым, илыш ұшаным шочыктышо вий-куатше.

Почеламутын йылме ойыртемже.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

Г. Гадиятов. «Мемнан тукумын ава».

А. Иванова. «Ава кид», «Аваем ош пижым мыланем пидеш».

Н. Ильяков. «Авӓмлӓн».

Д. Исламов. «Авай».

Г.Г. Кармазин. «Ава».

С. Николаев. «Авамлан».

В. Осипов-Ярча. «Ава гай шочмо мланде».

В. Петухов. «Авам».

В. Рееж-Горохов. «Каласе, авием».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

ШОЧМО КУНДЕМЫСЕ ПӐРТӐСЫН ВОЛГЫДО СЫНЖЕ (6 шагат)

К. Беляев. Писатель нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Изи тумо»

Ойлымаште пӓртӓс теме гоч тукум кокласе кылым сӓретлымаш. Илалше енын да йочан койыш-шоктышышт, икте-весе деке кумылышт.

Автор-повествовательын Павликын волгыдо ончыкылыкшылан ўшанже. Изи тумын символ сынан образше.

В. Колумб. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Чодыра йомак»

Поэтын марий чодырам, тудын поянлыкшым волгыдо кумыл дене сүретлымыже. Лирический геройын койышыжо, пүртүс деке шижмашыже.

Авторын аллегорий йӧным мастарын кучылтмыжо. Произведениянын сылнылык ойыртомже.

А. Федоров. Марий пүртүсым да йоча тӱням
келгын шымлыше писатель (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Выле-выле», «Турий», «Шӱшпык»

Авторын пүртүс илышым тӱткын шымлымыже. Марий кундемыште идалыкын тӱрлӧ жапыштыже вашлиялтше кайык-влакын муро йӱкыштым, онгарыме ойыртемыштым устан почын ончыктымыжо.

Шадт Булат. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ший памаш»

Почеламутышто пүртүсын кумылым нӧлтышӧ вийже, чеверлыкше, поянлыкше. Чыла чонанын да пүртүсын вашкылышт. Памаш – пүртүсым, чыла чонаным иктешлыше символ сынан образ.

Литератур теорий да историй: лирический почеламут. Рифме. Лирический почеламутын сылнымут образше. Олицетворений. Эпитет. Метафор. Проза ден почеламут коклаште улшо икгайлык да ойыртом. Кызытсе марий сылнымутышто пүртүс теме.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

А. Бик. «Шошо лирике».

В. Бояринова. «Чодыраште».

А. Васильев. «Ломбо пеледеш».

В. Изилянова. «Эр шошым».

Йыван Кырла. «Шошо кече».

Ю. Чавайн. «Март», «Апрель», «Май».
Г. Сабанцев. «Кечыйол тошкалтыш дене».
С. Чавайн. «Кенеж».
(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

К.И. Беляев. Нӱргӱ тум. – Йошкар-Ола, 1976.
Б.Г. Данилов. Ужар патруль. – Йошкар-Ола, 1964.
А. Мичурин-Азмекей. Чодырассе сӱан. – Йошкар-Ола, 1955.
А.Ф. Федоров. Шулдыран тангна-влакын мурышт. – Йошкар-
Ола, 2004.
А.Ф. Федоров. Онайже воктенак. – Йошкар-Ола, 2007.
Ю.Чавайн. Латкок тылзе. – Йошкар-Ола, 1967.

ШОЧМЭЛ – ЧЕВЕР (3 шагат)

С. Вишневский. Шочмо кундемым моктен мурышо поэт (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Марий Эл»

Почеламутын патриотизм сынже. Поэтын шочмо калык, шочмо кундем, тудын поянлыкше дене кугешнымыже.

Муро да почеламут: икгайлык да ойыртем.

Произведенийын йылмыже, шонымашым почын пуышо ойсавыртыш-влак.

Надежда Сильби. Чуваш поэтессе нерген кӱчык ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шӱмбел Чуваш мландем»

Лирический геройын шочмо кундем дене кугешныме кумылжо. Почеламутышто кажне айдемылан шочмо-кушмо вер эн лишыл, эн сылне улмо шижмашым шынгарымаш.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

А. Бик. «Марий Эл».
 Л. Дербенев. «Йошкар-Ола».
 Н. Егоров. «Курык серем – шочмо верем».
 М. Емельянов. «Шочмо вер».
 А. Канюшков. «Козьмодемьянск».
 В. Колумб. «Олаэм».
 Сем. Николаев. «Марий чодыра», «Марий лўман ола».
 В. Панов. «Илышемын эн чеверже».
 (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
 лмышт почеш.)

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

К.К. Васин. Ший мундыра, – Йошкар-Ола, 1969.
 А.Т. Тимиркаев. Аваэл. – Йошкар-Ола, 2003.

Ушеш тунемаш произведений-влак

А. Александров-Арсак. «Тау, авай» (але З. Дудина. «Авай дене пырля»).

С. Вишневский. «Марий Эл».
 М. Казаков. «Миша».
 Г. Михай. «Пормо».
 С. Чавайн. «Ото».
 Шадт Булат. «Ший памаш».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Калык ойпого. Фольклор жанр-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йўла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын чоналтмышт да ойыртемалтше йылмышт.

- Литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Теме. Тўн шонымаш.

- Басне нерген умылымаш. Сюжет. Туштымой. Мораль. Танастарымаш. Юмор да сатир.

- Ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Портрет. Сылнымутысо рашемдыш (сылнымут деталь). Геройын койыш-шоктышыжо. Пей-заж да тудын шуктымсо сомылжо. Повествований. Описаний.

- Лирический почеламут. Рифме. Лирический почеламутын сылнымутысо образше. Олицетворений. Эпитет. Метафор. Прозо ден почеламут кокласе икгайлык да ойыртем.

- Пўртўс теме кызытсе марий литературышто.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Түрлө жанран литератур произведенийим умылен лудшаш.
- Произведенийын темыжым, тўн шонымашыжым рашемдышаш.
- Произведенийим устан лудшаш: логический пералтышым да чарналтышым, ойсемым кучылтшаш, текст дене келшышын ой йогыным эскерышаш.
- Содержанийым түрлө йөн дене каласкалышаш (тичмашын, тўнжым ойырен, план почеш, герой ден событий-влаккан акым пуэн, геройын ойыртемалтше койышыжым почын).
- Произведенийим лончылымо да образ дене кылдалтше йодыш-влаккан вашмутым пуышаш.
- Текстым ужал-влаккан шеледен, вуймутым пуэн моштышаш.
- Түрлө произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым таңастарышаш, икгайлыкым да ойыртемым муын моштышаш.
- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым таңастарышаш.
- Шке семын лудмо произведений-влакын содержанийыштым, герой ден событий-влакым палышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене таңастарышаш.
- Планым чоңышаш, түрлө сынан творческий пашам возышаш.
- Ушеш тунемшаш да устан каласкалышаш.

VI КЛАСС (51 шагат)

Лудаш да тунемаш – 33 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 5 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 3 шагат

Ончылмут

Сылнымутан литератур – илышын воштончышыжо.

КАЛЫК ОЙПОГО (9 шагат)

Калык лирике (2 шагат)

Муро – сем да мут дене каласыме произведений. Калык мурын түрлө улмыжо.

«Ошвичынат келгыжым шинчем ыле гын...», «Вүдшө йога, серже кодеш», «Коремже келге, вүдшат уке», «Эр кечыже лектеш»

калык муро-влак. Нунын калыкын илышумылымашыжым, койыш-шоктышыжым, илыш-йўлажым, кумылжым, сылнылыкым шижын моштымыжым почын пуымо куатышт, нравственный негызышт.

Калык лирикын содержанияй шот дене тўрлў сынан улмыжо. Муро-влакын чоҥалтме да сылнылык ойыртемашт.

Тўрлў верлаште илыше марий-влакын мурышт.

Мурын калык коклаш шарлымыже. Мурым мурышо да погышо-влак.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

Калык муро-влак: «Авāн кымылжым ужаш ёш ли»; «Тулык ден вараш».

Календарь да йўла дене кылдалтше муро-влак.

Рекрут муро-влак.

Такмак-влак.

Мўнгыштў лудаш темлыме книга-влак

Айста муралтена / С.С. Сабитов поген да ямдылен. – Йошкар-Ола, 1991.

Марий калык муро = Марийские народные песни / Сост. В.М. Васильев. – Йошкар-Ола, 1991.

Марий муро / Осмин Йыван ямдылен. – Йошкар-Ола, 1945.

Марий такмак-влак / Н.Т. Пенгитов чумырен. – Йошкар-Ола, 1964.

Марий калык ойпого антологий / В.Т. Михайлов ямдылен. – Йошкар-Ола, 2012.

Марий калыкын йомакше, ойлымашыже, туштыжо, тошто мутшо, мурыжо / В.М. Васильев чумырен. – М.: ССР Ушем калык-влак рўдў савыктыш, 1931.

Тоштыен ой (5 шагат)

Лудаш да лончылаш

«Кавасе ўдыр – кўтўчў»

Миф – тўнян ышталтмыжым, айдемын, янлыкын кузе лиймыштым умылтарыше, пўртўсыштў, калык илышыште але ожно лийше иктаж-могай кугу вашталтыш, ырыктарыше кончыш нерген акрет годсо калык ойлымаш.

«Кавасе ўдыр – кўтўчў» мифыште марий калыкын тўнянчалтышыже, илышумылымашыже, пўртўс дене кылже.

Юмынұдыр ден Марий – қауа ден Мланде кокласе кылын символышт. Поро ден осалын вашпижмышт, вужааш шогымышт. Юмо – волгыдо, поро, ошо. Керемет – порылан ваштареш шогышо вий: пычкемыш, осал, шеме.

Калык ойпого произведенийын сылнылык ойыртемже.

«Илыше кў»

Легенде – эртыше илыш гыч кугу событийым, лўмлў патыр-влакын чапле, геройло пашаштым сўретлыше, тошто ор, ял да ола-влакын чоналтме жапышт да лўмышт дене палымым ыштыше калык поэтический произведений.

Чумбылатын шочмэл, калык верч коянымыже, чын верч шогымыжо, патырлыкше.

Калыкын легендесе геройын койыш-шоктышыж гоч шочмэлым, шочмо мландым аралыме нерген шке шонымашыжым да умылымашыжым рашемдымыже.

Фольклор произведенийын чоналтмыже да йылме ойыртемже.

«Акпарс» нерген преданий

Преданий – ожнысо илыш гыч калык ушеш кодшо событий, герой-влак нерген устный произведений.

Произведенийыште ончыктымо историй событий-влак. Марий талешке-шамыч. Нунын шочмо калык верч талын шогымышт.

Акпарс – преданийын геройжо. Тудын пентгыде уш-акылже, калыкын ончыкылык илышыжым ужын, умылен моштымыжо, чон моторлык дене, илыш чыным шотыш налын, лўдде, шке калыкше верч тыршымыже.

Литератур теорий: литератур да фольклор. Тоштыен ой нерген умылымаш. Миф, легенде, преданий. Гиперболо. Литота.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

Тоштыен ой-влак: «Кузе апшат Юмо олмеш шинчын», «Тиде тўняште суапет ок лий гын, вес тўняште илашет йўсў», «Кузе марий калык тамак шупшаш да арака йўаш тунемын», «Марий ўдыр Ирга», «Болтуш».

Калык ойлымаш-влак: «Шем ушкалнам пире кочкеш», «Ўй ден мўйым коч», «Кузе ўшкыжым шолышт кочкыныт».

М. Казаков. «Акпарсын маршыже».

С.Г. Чавайн. «Чоткар патыр», «Йыланда».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-

лмышт почеш.)

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

Марий калык ойпого антологий / В.Т. Михайлов ямдылен. – Йошкар-Ола, 2012.

Марий калыкын йомакше, ойлымашыже, туштыжо, тошто мутшо, мурыжо / В.М. Васильев чумырен. – М.: ССР Ушем калык-влак рӱдӱ савыктыш, 1931.

Марий талешке-влак. – Йошкар-Ола: Валентин Колумб лӱмеш рӱдӱ-тоштер, 2009.

Марийский фольклор. Мифы легенды, предания / Сост. В.А. Акцорин. – Йошкар-Ола, 1991.

Тошто марий ой-влак / В.А. Акцорин поген, чумырен. – Йошкар-Ола, 1972.

В. Юксерн. Онар. – Йошкар-Ола, 1968.

Эпос – калыкын ожнысо илышыж нерген геройло повествований (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

А. Спиридонов, А. Мокеев. «Югорно» эпос (18-ше мур)

«Югорно» – марий эпосын тӱналтышыже, негызше. Произведенийын содержанияж, сюжет рӱдыжӱ да сылнымут ойыртемже.

Пампалчын шке эрык да йӱратымаш верч пентгыдын шогымыш-жо. Ӱдырын осал вий ваштареш кучедалмыже. Порсын лӱнгалтышын Мланде ден кава кокласе кылым ончыктышо символ сына образше.

Йомакысе да эпосысо Пампалчын образше, ойыртемже да ик-гайлыкше.

Произведенийын рӱдӱ шонымашыже – айдемылан илышыште эн шерге эрык, йӱратымаш, порылык улмо, икте-весе-лан ӱшанле лийме, пентгыде уш-акыл, койыш-шоктыш да чын верч шогымаш.

Произведенийын чоналтмыже, сылнылык ойыртемже.

«Калевала» карело-финн эпос (1-ше рун гыч ужаш. А. Иванова кусарен.)

Эпосышто сандалыкын да Мландын шочмыжым финн-угор калык-влакын тӱняумылымашыштан негызлен сӱретлымаш. Юмынӱдырын – Ильматарын – образше. Юзо предметын, вийын да гиперболын содержанияжым келгемдымаште верышт.

Произведенийын чоналтме да сылнылык ойыртемже.

Мбнгыштö лудаш темлыме книга-влак

В. Рееж-Горохов. Рееж карман. – Йошкар-Ола, 2012.

А.Я. Спиридонов. Югорно: эпическая поэма / Пер. на мар. А. Мокеева. – Йошкар-Ола, 2002.

Шнуй пызле: Йоча пьесе-влак. – Йошкар-Ола, 2009.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО САР ТЕМЕ (12 шагат)

В. Иванов. Писательын сылнымутан литературыш толмо корныжо.
Йоча психологийым сайын палымыже (5 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Вүдшö келге, серже тура»

Кугу Ачамланде сар жапысе неле илыш. Тиде саманыште түрлö калык кокласе келшымашын пентгыдеммыже. Эстон да марий калык-влакын родо-тукым улмышт.

Эйно Арун, Ондре Улановын, Элыксан Соколовын, Соколова Олюкын икте-весым умылен, икте-васылан полшен кушмышт.

Эйнон аваже Лайнан, Ондрен аваже Овдакин, колхоз вуйлатыше Петр Степановичын сар жапыште неле ял илышым вачүмбаке налмышт, икшыве-влаклан энгертыш лиймышт.

Юханын да Йыванын сар корнышт, шочмэл верч шогымышт.

Произведенийын вуймутшо. Тудын тўн шонымашым почын пуымаште верже.

Түрлö калык коклаште келшен илымым, чон моторлыкым сўретлымаште писательын мастарлыкше.

Литератур теорий: произведенийын вуймутшо. Тематике да проблематике.

Г. Матюковский. Поэт нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Петю» (ужаш-влак)

«Петю» – шочмэлым да калыкым аралыме да йöратыме нерген поэме. Петю – тале, лүддымö, патриотизм шўлыш дене шуаралтше, шочмэл, калык верч А. Матросов семынак шке илышыжым чама-ныдыме рвезе. Тудын шўм-чон куатше, уш-акыл вийже.

Произведенийын чонгалтмыже, строка-влакын пачаш-пачаш каласалтмышт, пейзажын содержанияным келгемдаш полшымыжо.

Литератур теорий: лиро-эпике, поэме. Произведенийын па-фосшо.

Н. Лекайн. Писатель нерген ой (5 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шöртньö падыраш» (посна ужаш-влак)

Йоча-влакын келшен, икте-весым умылен илымышт, ялысе па-шалан шўман лийын кушмышт.

Микуш, Нургалий да Майя. Прокой кугыза ден йоча-влак кок-ласе кыл, тудын нравственный негызше.

Хайрулла – илалше, кугу илыш опытан шонгыен, йоча-влакым илыш корныш лукмаште, шуарымаште надырже.

Писательын сар жапысе ял илышым, тўрлö калык-влакын ик-шывыштын келшен илымыштым сўретлыме мастарлыкше.

Повестыште пейзажын верже.

Литератур теорий: литератур герой. Персонаж (тўн да второ-степенный). Сюжет да композиций. Эпизод. Портрет. Диалог да монолог.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

В. Юксерн. «Атаманыч».

Мöнгыштö лудаш темлыме книга-влак

Аптулай Пасет. Изи вўдет йогалеш. – Йошкар-Ола, 1958.

В.Н. Любимов. Полмезе жапем. – Йошкар-Ола, 1967.

А. Твардовский. Василий Теркин. Сарзе нерген книга // Г. Ояр. Шўмсавыш: Почеламут-влак, поэме. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008.

Пўртўс, шочмо мланде да калык (8 шагат)

Семен Николаев. Поэт нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ик пушенге ок ыште пүртүсым»

Почеламутын нравственный негызше, патриотический сынже. Тўняште марий калыкын моло калык дене пырля вий-куатым налын илымыже. Поэтын илышым пүртүс сѳрастарыше пушенге сеҗын ужмыжо.

«Кугешна лўмжѳ дене марий»

Поэтын шочмо калык дене кугешныме, тудым аклыме кумылжо. Почеламутын темыже да тўн шонымашыже.

Произведенийын чоналтме да йылме ойыртемже.

Литератур теорий: лирике, почеламутын чоналтмыже. Рифме. Стрѳа.

А. Мичурин-Азмекей. Пүртүс мурызо (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Керем онго»

Мирон кугызан сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын шочмо вершѳрым йѳратыме кумылжо, пүртүс поянлыкым аралаш тыршымыже.

Ойлымашын нравственный негызше. Автор-повествовательнын образше.

Литератур теорий: автор-повествователь нерген умылымашым келгемдымаш.

Шке сеҗын лудаш да кангашаш (1 шагат)

Э. Анисимов. «Тодыштмо ломбо аршаш».

Ю. Артамонов. «Чодыра орол».

А. Васильев. «Турист ойла, мый йѳратем пүртүсым».

К. Васин. «Серыш».

В. Горохов. «Шочмо мланде».

Г. Матюковский. «Шордо».

А. Мичурин-Азмекей. «Оланге да шерентге», «Шўмдымѳ айдеме».

С. Николаев. «Кугешна лўмжѳ дене марий».

А. Тимиркаев. «Шочмэл».
(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

А. Иванова. Поэтессе нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ойлат, каяш гын мланде тўрыш...»

Шочмо-кушмо вер – эн лишыл, эн шерге. Лирический геройын
шочмо кундем да ача-ава сурт дене кугешныме кумылжо.
Почеламутын сылнылык ойыртемже.

Г. Сабанцев. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шочмо пыжаш»

Шочмо ялын – «шочмо пыжашын» – кажне айдемылан шерге
улмыжо, чон ласкалыкым, вийым, творчествылан ўшаным да
энергышым пуэн шогымыжо.

Почеламутын сылнылык ойыртемже.

Литератур теорий: лирический жанр-влак: почеламут, мок-
теммур (ода), элегий.

Мустай Карим. Пошкырт поэт нерген кўчык ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Куэ лышташ нерген»

Почеламутын патриотический сынже. Поэтын калык-влакын
келшен илымыштым моктен мурымыжо.

Келшымаш, икте-весым жаплымаш – илыш символ.

Почеламутын содержанияйже да тудым почын пуымо ойыртем.

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

А. Мичурин-Азмекей. Пўртўс муро. – Йошкар-Ола, 1981.

А.Федоров. Оңайже воктенак. – Йошкар-Ола, 2007.

ПАША АЙДЕМЫМ ИЛАШ ТУНЫКТА (5 шагат)

В. Сапаев. Писатель нерген ой. Туныктышо да писатель.
Творчествоштыже йоча илыш теме (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Мом каласет, Миля?»

Повестыште йоча-влакын тўшкан, келшен илымыштым, пайдале мер пашам шуктен шогымыштым, пашаш шуаралт кушмыштым сўретлымаш. Авторын шкешотан йоча илышым моштен, романтике сыным пуртен почын пуымыжо.

Милян ойыртемалтше сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже, пырля тунемме йолташыже-влакым тўшка пашашке кумылан ден моштымыжо.

Юран тунеммаште да пашаште шкенжым ончыктымыжо. Толян моло деч ойыртемалт шогымыжо. Тиде койышын амалже, нравственный тўсшб: куанже, ойгыжо, шонымашыже, тўшка илышыш да пашаш ушнымо корныжо.

Йоча-влакын илыш чыным кычалмышт. Коллективын вийже, тудын самырык айдемым шуарымаште верже.

Повестыште пейзажын верже, тудын содержания дене кылдалт шогымо ойыртемже.

Литератур теорий: эпический жанр: ойлымаш, повесть нерген шинчымашым келгемдымаш.

И. Горный. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Мый ўдем»

Почеламутын лўмжб, тудын ойыртемже. Поэтын «ўдем» шомак гоч кўлешан проблемым тарватымыже. Пашан илышыште верже, кўлешлыкше.

Почеламутын йылме ойыртемже, ойсавыртыш да мутаршаш-влак.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

В. Исенекков. «Ямбердинын дневникше».

Мўнгыштб лудаш темлыме книга-влак

В. Иванов. Яктер. – Йошкар-Ола, 1963.
М. Казаков. Эрикын каникулжо. – Йошкар-Ола, 1966.
В.Ф. Сапаев. Ой, авием! – Йошкар-Ола, 1983.

Ушеш тунемаш произведений-влак

«Вүдшö йога, серже кодеш» муро.
Г. Матюковский. «Петю» поэме гыч ужаш.
А. Иванова. «Ойлат, каяш гын мланде тұрыш...».
Сем. Николаев. «Ик пушенге ок ыште пүртүсым».
Г. Сабанцев. «Шочмо пыжаш».
Мустай Карим. «Куэ лышташ нерген».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур да фольклор. Литератур да мифологий. Геройло эпос.
- Литератур герой. Персонаж. Тўн да второстепенный персонаж. Автор-повествователь. Произведенийын сюжетше да чоналтмыже (композицийже). Эпизод. Пейзаж. Портрет. Диалог да монолог.
- Произведенийын вуймутшо. Тематике да проблематике. Пафос.
- Проза да поэзий. Сылнештарыме йөн-влак: эпитет, метафор, олицетворений, танастарымаш, гипербола, литота, антитезе, аллегорий, важмалдыкын (туштен) ойлымаш (иносказаний).
- Почеламутын чоналтмыже. Рифме. Строфа.
- Эпике. Лиро-эпике. Лирике.
- Эпический жанр-влак: ойлымаш, повесть, роман.
- Лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий.
- Лиро-эпический жанр-влак: басне, поэме.
- Сылнымутан произведенийлаште исторический событий-влакым да калык илышым сўретлымаш.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Фольклор да сылнымутан произведенийласе герой-влакын образыштым танастарен моштышаш, тушто нōлталме «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «лўддымылык» да «лўдмаш» концеп-влакым лончылен кертшаш.
- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым умылен, устан да сылнын лудшаш.
- Жанр ойыртемем, теме ден идейым, пафосым палышаш.

- Тунемме произведений гыч кўлешан посна эпизодым ойырен моштышаш.
- Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымыштым умылтарен кертшаш.
- Тунемме текстыште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнештарыме ой-влакым (танаастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литота да молат), пўртўс сўретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тўн шонымашым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенышаш.
- Геройын койышыжым, сын-кунжым эскерен, тудлан ойлымовозымо характеристикым пуэн моштышаш.
- Содержанийым тўрлў йўн дене каласкален да возен (тичмашын, кўчыкын, тўнжым ойырен, комментарий дене, герой ден событий-влаккан акым пуэн) кертшаш.
- Произведенийын содержанияйжым палымым да умылымым тергыме йодыш-влаккан вашмутым пуышаш.
- Тўрлў произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танаастарышаш, икгайлыкым да ойыртемным муын моштышаш.
- Тўрлў авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танаастарышаш.
- Шкегыч ыштыме мутерысе мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто, возымо годым кучылт моштышаш.
- Шке семын лудмо произведенийлан, событий ден герой-влаккан шке шонымашым каласен да возен кертшаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танаастарышаш.
- Планым чонгышаш.
- Сочинений элементар изложенийым возышаш.
- Сочиненийым (планым чонен, кўлеш цитатым поген, черновик дене пашам ыштен) возышаш.
- Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын каласкалышаш.

VII КЛАСС (51 шагат)

Лудаш да тунемаш – 33 шагат

Шке семын лудаш да кангашаш – 6 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

Ончылмут

Лудшо – герой – автор. Илышыште сылнымутан литературын верже.

Литератур теорий: литератур – мут искусство.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО КАЛЫК ИСТОРИЙ (13 шагат)

Я. Элексейн. Марий калыкын илышыжым
келгын палыше писатель (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Өрмөк»

Авторын кугезе марий-влакын илыш-йўлаштым, койыш-шоктышыштым, сурткөргö поянлыкыштым, погыштым, пашаштым устан сўретлымыже.

Өрмөкын да Лотайын, Өрмыза ден Чепишын, ватыжын, Ямбикан, Эшполдын сын-кунышт, койышышт, социально-нравственный сынышт, илыш деке ончалтышышт, пўрымашышт.

Писательын мастарлыкше. Повестьын йылмыже, тошто марий илышым, историй чыным сўретлен ончыктымо ойыртмемже.

Литератур теорий: архаизм, портрет, пейзаж.

Ким Васин. Писательын творчествоштыже марий калыкын илен толмо корныжо (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Юкей Егоров»

Ойлымашын историй событиеш негызлалтмыже. Российысе вес калык дене пырля марий калыкын социальный шыгыремдылмаш ваштареш шогалмыже. Кок тўшка герой. Нунын сын-кунышт, койышышт, илыш позицийышт.

Марий старшина Юкей Егоровын неле илыш пўрымашыже, эрык верч кучедалше-влак радамыш шогалмыже. Ялкийын патыр койышыжо. Произведенийын героико-патетический сынже: шўмчоным тарватыше, ойгандарыше, куандарыше кумылжо.

Писательын событий-влакым сўретлымаште мастарлыкше. Ой-

лымаште пүртүсүн верже. Произведенийын чоңалтмыже, авторский чакналтыш. Йылме ойыртең.

Литератур теорий: монолог, диалог. Түшка сцене.

Шке семын лудаш да каңашаш (1 шагат)

К. Васин. «Мурызын шомакше», «Атаманын кердыже».

Шабдар Осып. «Акырсаман».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

В. Юксерн. Писатель нерген ой. Творчествыштыже илыш гыч налме герой-влак (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Вүдшö йога – серже кодеш»

Первый марий академик Василий Петрович Мосоловын йоча да рвезе годсо жапше, йорло кресаньык ешеш шуаралтмыже: ойгыжо, куанже, тунеммыже, илыш позицийже, нравственный сынже, пүртүс дек кумылжо, пүртүс вийым умылаш тыршымыже, илыш дек мелын шогымыжо. В.П. Мосолов – калыкын эргыже.

Повестыште илыш чын да авторын шонен лукмыжо (художественный вымысел), нунын кокласе кыл.

Повестын йылмыже.

Литератур теорий: сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.

В. Сузы. Писательын усталык корныж нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Вакш йонгышта»

Произведенийыште ял илышым, элгöргысö вашталтышым ончыктымаш.

Павыл ден Микита кокласе вашпижмашын негызше. Ойлымаште «порылык» да «осаллык», «айдемын пұрымашыже» да «чап», «сулык», «намыс» умылымаш-влакын ончыл радамыш лекмышт.

Герой-влакын – Павылын, Микитан, Хөтин – сын-кунышт, ойыртемышт.

Произведенийысе вуймут ден түн шонымашын кылдалтмышт.

Пейзажын событий-влакым рашемдаш полшымыжо.

Литератур теорий: эпиграф. Антитезе.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

В. Исенекоев. «Капар тукум».

И. Ломберский. «Чын лумжӧ Кузьма».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

Мӱнгыштӧ лудаш темлыме книга-влак

К.К. Васин. Муро апшат. – Йошкар-Ола, 1974.

К.К. Васин. Чумбылат патыр. – Йошкар-Ола, 2003.

С.Г. Чавайн. Ямблат кӱвар // С.Г. Чавайн: возымыжо кум том
дене лектеш. 2 т. – Йошкар-Ола, 1980.

Я. Элексейн. Тоймак тукум. – Йошкар-Ола, 1963.

МАРИЙ ПОЭЗИЙЫН У СЫН, ФОРМО ДЕНЕ ПОЙДАРАЛТМЫЖЕ (7 шагат)

Олык Ипай. Поэт-новатор (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шыже кечын»

Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумыл-
жым чапландарымыже. Илышыште да пӱртӱсыштӧ лийше посна
кончышым да событийым сылне образ-влак гоч сӱретлаш, лиричес-
кий геройын шӱм-чон шижмашыжым келгын почын пуаш тыршы-
мыже.

Поэтын пӱртӱс, йӧратымаш нерген поэзийыштыже философий
сын, у образ-влак, сылнештарыме йӧн.

«Поэт» (триолет)

Почеламутын содержанияжы да тӱн шонымашыже. Кугу поэт
С.Г. Чавайнын творчествожым аклыме кӱкшыт. Авторын возымаш-
тыже оптимизм шӱлыш, кугешныме кумыл.

Почеламутын чоналтме ойыртемже, сылнештарыме йӧнжӧ-

влак.

Сылнымут мастарын марий поэзийым у поэтический формовлак дене пайдарымыже.

Литератур теорий: поэзий да проза. Лирике. Лирический произведений-влакын түрлө лиймышт, видышт, нунын коклаште икгайлык да ойыртом. Триолет.

Йыван Кырла. Поэт да киноартист (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шочмо кече»

Почеламутышто авторын эрыкым, пиалан ылышым моктен муремыжо. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Поэтын шке ылышж гоч калык ылышым сүретлымыже. Лирический геройын нөлталтше кумылжо, ылышыште шке вержым мумыжо.

Почеламутын темыже да тун шонымашыже. Ава – ылышын негызше, ылышумылмашын чынже да сынже.

Произведенийын нравственный да лирике сынже, лывырге йылмыже.

«Муралтем мый йывыртен»

Поэтын, эртен кодшо ылышым шарнен, ончыкылыклан нравственный кўварым вакшмыже, пұрымашым палемдымыже.

Почеламутышто ылышлан куан кумыл нөлтмө, шұм гыч лекше мурын раш, яндарын йонгалтмыже.

Литератур теорий: таңастарымаш, ассонанс, аллитераций, метафор. Почеламутын чоналтмыже: ритм, стопа, рифме.

А. Бик. Поэт нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Сонет-влак»

Произведенийын идейный содержанияж. Поэтын түрлө кундемлаште ылыше марий-влак коклаште улшо кыл проблемым тарватымыже.

Сонет – почеламут дене возымо произведений. Тудын формыжо.

Литератур теорий: сонет. Амфибрахий. Анапест.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

Г. Гадиев. «Авамлан».
З. Дудина. «Кас қава».
В. Изилянова. «Йўлат ваштар-влак».
В. Колумб. «Шочмо кундемаште».

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО МЫСКАРА ЖАНР ТРАДИЦИЙ (4 шагат)

М. Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ече»

Иванов Васлийын сын-кунжо, койышыжо, шонкалымашыже, вашталт толмыжо.

Иванова Марпан илыш позицийже, илышумылымашыже, пелашыжым чын корныш виктараш тыршымыже.

Ойлымашын чоңалтме ойыртемже, йылмыже.

«Парашют»

Произведенийын «Ече» ойлымаш дене икгайлыкше. Шемер енын илышышкыже спортын шынген пуремыжо.

Майрукын образше. Спортым, поснак парашютым, йӱратен шындымын амалже. Ипат кочан спорт деке мелын лийме корныжо.

М. Шкетанын мыскара ойлымаш-влакым возымо мастарлыкше, произведений-влакын чоңалтме, сылнылык да йылме ойыртемашт.

Литератур теорий да историй: мыскара, юмор да сатир. Мыскара ойлымаш жанрын ойыртемже (чоңалтмыже, сылнештарыме йӱнжӱ-влак, мыскара элементше). Мыскара ойлымаш жанрыште М. Шкетанын традицийже.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

Дим. Орай. «Осып Ваня».

М. Рыбаков. «Мик-мек».

М. Шкетан. «Меран лу», «Команмелна».

С.Г. Чавайн. «Орва шӱдыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

Кинде – илыш негыз (6 шагат)

Ю. Аргамонов. Писательнын творчествож нерген ой (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Киндет перкан лийже»

Произведенийыште «Кинде – ылыш вий, ылыш пиал, тиде пиалым аклен да переген моштыман» тун шонымашым шындарымаш.

Киндым ончен-куштышо Васи Йыванын сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын паша усталыкше, киндым ончен куштымо акым палымыже, у тукумым шке ылыш опытлан энгертен туныктымжо.

Пашаште чапым налше, ылышым палыше ен да самырык тукум коклаше кыл.

В. Абукаев-Эмгак. Писательнын усталык
корныж нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Кинде шултыш»

Ойлымашын нравственный негызше, сынже, келгытше. Семоннын койыш-шоктышыжо, кинде деке кумылжо, тидлан амалже. Киндын ылышым аралыме вийже. Произведенийыште тудым аклыме да перегыме йодышын пусын шогымыжо.

Ава да икшыве коклаше кыл.

Ойлымашын чоналтме да сылнылык ойыртемже.

Литератур теорий: произведенийын сюжетше. Сюжетын элементше-влак (экспозиций, завязке, действийын кушкын толмыжо, кульминаций, развязке) нерген умылымаш. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

И. Горный. «Кинде».

В. Дмитриев. «Кинде».

Д. Исламов. «Кинде», «Нур оза».

А. Селин. «Кумшо кинде», «Кинде – ылыш вож».

И. Стрельников. «Пасу лўшка».

МОГАЙ ИЛЫШ, ТУГАЙ ЧАП (6 шагат)

В. Колумб. Поэтын илышыже да творчествож нерген ой (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шочмо йылме»

Айдемын илыш пұрымаштыже шочмо йылмын верже. Шочмо йылме – эн шерге поянлык. Тудын шочмо мланде, шочмо калык дене кылдалтмыже, кумда илыш корныш лекташ волгыдо ўшаным, вий-куатым пуэн шогымыжо.

Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже.

«Мыйын корнем»

Кугу Ачамланде сар жапысе илышым авторын шке илышыжлан эңертен иктешлымыже. Лирический геройын образше, тудын илыш лонгаш, пашаш шуаралтмыже, нравственный сынже, волгыдо кумылжо, сылнылыкым, поэзийым йōратымыже.

Поэмын гражданский сынже, чоңалтмыже, сылнештарыме йōнжō-влак.

Литератур теорий: автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым сўретлыме йōн-влак.

В. Рееж-Горохов. Артист, поэт, писатель, драматург (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Элнет»

Поэтын шочмо кундем, шочмо калык нерген шўм гыч лекше ойжо. Элнет – марий мландым иктешлыше символ сынан образ. Почеламутын шонкалаш таратымыже, кугезе мланде деке йōратымаш шижмашым да кутешныме кумылым тарватымыже.

Произведенийын сылнылык ойыртемже.

Литератур теорий: символ нерген умылымаш.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

А. Канюшков. «Простьї мїньїм, мары йїлмї!»

Г. Матюковский. «Сенгымаш корно дене» (ужаш-влак).

С. Николаев. «Шочмо йылме».

В. Рееж-Горохов. «Кузе илет, ялем».
А. Селин. «Мемнан урем».
А. Степанов. «Шочмо йылме».
(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-
лмышт почеш.)

Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак

В. Рееж-Горохов. Вож. – Йошкар-Ола, 2001.
А. Степанов. Колымшо курым. – Йошкар-Ола, 1970.

Леена Лаулайнен. Финн поэтессе нерген кӱчык ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Чачавий»

Айдеме лӱмын илыш пӱрымаште верже. Авторын «Лӱмнеретым кӱшнӱ кучо» калык ойын шонымашыжым, кеч-могай илыш ситуацийыште шке лӱм дене кутешныме кумылым почын ончыктымжо.

Почеламутын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыртемже, муро пӱрымашыже.

Ушеш тунемаш произведений-влак

А. Бик. «Сонет-влак» (ужаш).
Йыван Кырла. «Шочмо кече».
В. Колумб. «Шочмо йылме».
Олык Ипай. «Шыже кечын».
В. Рееж-Горохов. «Элнет».
Л. Лаулайнен. «Чачавий».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур – мут искусство.
- Литератур род да жанр нерген умылымаш-влакым келгемды-маш. Эпике (ойлымаш, повесть, роман), лиро-эпике (поэме, басне, балладе) да лирике.
- Архаизм, портрет, пейзаж.
- Сылнымут образ. Персонаж. Литератур герой. Кӱргӱ монолог – геройын чоншижмашыжым почаш полшышо йӱн.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен

лукмыжо.

- Литератур произведенийын формыжо да содержанияйже нерген шинчымашым келгемдымаш: теме, тўн шонымаш, проблеме, пафос; сюжет да тудым ыштыше элемент-влак, композиций. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.

- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийе. Лирический герой да тудын образшым сўретлыме йўн-влак.

- Сылнымутышто трагический да комический сын. Юмор да сатир. Эзопын йылмыже.

- Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Геройын йылме ойыртемже.

- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йўн-влак. Ассонанс, аллитераций.

- Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже, ритм, стопа, рифме, строфа.

- Марий сылнымутын ойыртемже да моло калык литератур дене икгайлыкше.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым сылнын, раш, умылаш лийшын, ўшандарышын лудшаш.

- Произведенийыште илыш чын да авторын шонен лукмыж коклаше кылым палышаш.

- Сюжет элемент-влакын идейно-художественный рольыштым рашемден кертшаш.

- Сылнештарыме йўнын, йылме ойыртемным ыштыше мут да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемден кертшаш.

- Произведений гыч кўлешан посна эпизод-влакым ойырен моштышаш.

- Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымыштым умылтарен кертшаш.

- Текстеште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнештарыме ой-шамычым (танастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литота да молат), пўртўс сўретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тўн шонымашым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенгышаш.

- Геройын койышыжым, сын-кунжым, илыш деке кумылжым эскерен, тудлан акым пуэн моштышаш.

- Эпический, лиро-эпический да лирический произведений-влакым келгын палышаш, нуным ойырен да аклен моштышаш.

- Ик але тўрлў произведенийласе герой-влакын койыш-

шоктышыштым танаастарышаш, икгайлыкым да ойыртемем муын моштышаш.

- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танаастарышаш.

- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведений, событий ден герой-влак нерген шке шонымым ойлен да возен сенгышаш.

- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танаастарышаш.

- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой да сложный планым ыштен кертшаш.

- Сылнымутан произведенийыште сюжетым, конфликтым да эпизодым (кульминационный, финальный) лончылымо, тыгак событийым аклыме нравственно-философский темылан сочинений-влакым, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммутым возышаш.

- Шке каласыме але возымо шонымашлан планым ыштен моштышаш.

VIII КЛАСС (51 шагат)

Лудаш да тунемаш – 37 шагат

Шке семын лудаш да кангашаш – 3 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10

Ешартыш жап – 2 шагат

Ончылмут

Илышым искусствышто образ гоч ончыктымаш. Сылнымут образ. Литератур – сылнымут искусство. Искусствын моло видше. Литературын түрлө жанрже.

МАРИЙ КЛАССИК-ВЛАКЫН ТВОРЧЕСТВЫШТ (14 шагат)

С. Чавайн. Илыш да усталык корныжо (7 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шылше»

Ойлымашын фольклор негызше да келге реализм содержания-же. Авторын пүсө социальный проблемым тарватымыже, тудым рашемдымаште калык поэзийын верже.

Произведенийын чоналтмыже, сылнылык ойыртемже.

«Акпатыр»

Драмын исторический негызше, героике сынан улмыжо. Илышым кумдан авалтымыже. Калыкын шке эрыкше верч кучедалмыже.

Акпатыр. Геройын произведенийыште верже, рольжо, койыш-шоктышыжо, илыш деке ончалтышыже. Событий-влакын вашталт толмышт семын тудын кушкын, виян толмо ойыртемже. Калык верч шогымыжын амалже да нравственный негызше. Повстанец-влакын атаманышт марте кушмыжо, героико-романтический түсшө.

Пекеш Савий. Акпатыр дене танастарымаште тудын сын-кунжо, калык деке ончалтышыже, илышумылымашыже, койышы-жо.

Паймыр ден Токтанай. Калыкын ойыртемалтше, ўшанле, чын верч шогышо, пенгыде эргышт.

Тойблат ден Пашай. Социальный сынышт, койышышт, илышыште верышт.

Эвика ден Эвай. Чон моторлыкышт, пенгыдылыкышт, нравственный сынышт.

Эвайын ачаже Муканай, Пекеш Савийын ватыже Верай, Марпа ўдыржө, тулык вате Малика. Нунын сын-кунышт, ойгышт, куанышт, илышышт.

Авторын Акпатыр да моло герой-влак деке кумылжо.

Драмын социальный сынже.

Герой-влакым танастарымаш. Контраст.

Драмыште марий калыкын илыш-йўлаже.

Илыш чын, историй событий-влак да авторын шке шонымашым ешарымыже (вымысел).

Авторын калык ойпого материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын чоналтмыже, йылме ойыртемже, сылнылыкше, романтизм шўлышыжө.

Литератур теорий: образ-характер. Тўн литератур направлений-влак: романтизм да реализм. Романтический герой. Литератур-рышто историй илыш чын да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опер, либретто, арий, хор нерген умылымаш.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

С.Г. Чавайн. «Дезертир-влак» повесть, «Мўкшотар» драме, «Сай кутырет, марий калык!», «Революций» почеламут-влак.

Шабдар Осып. «Марий кундемлан», «Вурс йўк» почеламут-влак.

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

В. Сави. Илыш да усталык корныжо (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Муро орланге» («Тўня муро» ужаш)

Ойлымаште йыр улшо пўртўс илышын, тудын моторлыкшын айдеме илыш дене чак кылдалтмыжым сўретлен ончыктымаш. Мурын кумылым нўлтышў, илышым сўрастарыше, куатым ешарыше вийже.

Ойлымашын йомак, аллегорий сынан улмыжо. Тудын сылнылык ойыртемже.

Н. Игнатьев. Илыш да усталык корныжо (4 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Комсомол ўдыр» (ужаш-влак)

Произведенийын илыш чынеш негызлалтмыже. Элыште граждан сар жапыште лийше илыш пуламыр.

Миронова Огаптя – калыкын ўдыржў, тудын илышумылымашыже, у илыш чынлан пенгыдын ўшанымыже, тудын верч лўдде шогымыжо.

Анфиса – илышын шере-кочыжым изинек пален кушшо ўдыр. Тудын «тул-вўд вошт» эртымыже, аважын тўнгалмыжым умбакыже шуйымыжо.

Герой-влакын пўрымашышт, нравственный негызышт.

Произведенийысе событий-влакым кызытсе жап кўкшыт гыч аклымаш.

Литератур теорий: прототип нерген умылымаш.

Мўнгыштў лудаш темлыме книга-влак

Калык шұмыштö: Сергей Григорьевич Чавайн нерген шарнымаш странице-влак. – Йошкар-Ола, 1978.

С.Г. Чавайн: возымьжо кум том дене лектеш / К.К. Васин ден Г.С. Чавайн чумыреныт. – Йошкар-Ола, I т. – 1980; II т. – 1980; III т. – 1981.

Чоткар патыр: Сергей Чавайн: палыме да палыдыме / Г.З. Зайниев ямдылен. – Йошкар-Ола, 2013.

Н. Игнатьев. Айырен нълмӓ произведенийлӓ. – Йошкар-Ола, 1995.

Г. Костатеев. Никон Игнатьев // Кушмы корнына. – Йошкар-Ола, 1981. – С. 29 – 35.

Көн элже верч шумжӓ йула – тудо патыр (13 шагат)

Дим. Орай. Илыш да усталык корныжо (4 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Чолга шӱдыр»

Повестылан негыз лийше материал. Повестын темыже, идейже да содержанияйже, нравственный да патриотический сынже.

Сергей Суворовым ончен куштымаште авадын, Павыл кочажын, пошкудыжо-влакын, кундемын, ялын, школын суапышт.

Сергей Суворов – туныктышо. Тудын сар корныш толмыжо, сын-кунжо, чоншижмашыже, патырлык корныш тошкалмыже.

Сергей Суворов – шочмэлын да калыкын эргыже.

«Чолга шӱдыр» повесть – очерково-публицистический, романтический шӱлыш дене возымо поэзий сынан произведений. Тудын самырык тукумым шочмэлым йӧраташ, аралаш ямдылымаште верже.

Повестын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнештарыме йӧнжӧ-влак, сылнылык ойыртемже.

Н. Лекайн. Илыш корныжо да творчествыже (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Шонго мичуринец»

Очеркын темыже, тўн шонымашыже да сюжет корныжо. Произведенийыште тўн геройын – Н.А. Александровын – койыш-шоктышыжо, пўртўс деке кумылжо, пашалан чулым улмыжо.

Произведенийын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнылыкше.

Литератур теорий: очерк, публицистике, сылнымутан произведенийыште илыш герой. Литератур герой да персонаж-влак. Тўшка герой-влаклан характеристике.

М. Казаков. Поэтын илыш да усталык корныжо (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Онар»

Почеламутышто Онар патыр дене кугешныме кумыл. Авторын легендысе геройын символ сынан образше гоч патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш эре ямде улмо шижмашым моктен мурымыжо.

Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемже.

«Лесникын мутшо»

Пўртўс да айдемын пўртўсыштö верже.

Япий кугызан илыш позицийже, пўртўсын моторлыкшым ужын да умылен моштымжо, поянлыкшым арален шогымыжо. Лирический геройын койыш-шоктышыжо, йылме ойыртемже.

Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртемже.

М. Рыбаков. Илыш да усталык корныжо (4 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ачамын йöратыме мурыжо»

Произведенийын лирико-драматический сынже, реализм негызше. Авторын марий калыкын сар да сар деч варасе илышыжым кумдан сўретлен ончыктымжо.

Виктор Эмановын койыш-шоктышыжо, нравственный негызше. Мурын калык-влак да тукым кокласе кылым ушен шогышо символ сынан образше.

Произведенийын пафосшо, чоңалтме да йылме ойыртемже.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

М. Казаков. «Поро кече», «Келшымаш».
В. Чалай. «Авамлан серыш».

ШОЧМО МЛАНДЫН ШОКШЫЖО (13 шагат)

Осмин Йыван. Илыш да усталык корныжо (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Марий Эл»

Марий Эл – шочмо кундемын поянлыкшым, моторлыкшым, иза-шольо калык-влакын келшен илымыштым иктешлен, ушен шогышо образ.

Почеламутын сылнылык ойыртемже, романтике шўлышыжō, кумыландыше сынже.

«Уна»

Марий ўдырамашын илышыже, тўняумылымашыже, калык илыш-йўла ойыртемем жаплымыже.

Унай – илышыште шке вержым палыше, улылен шогышо образ. Ўдырамашын куанже, паша верч коянымыже, эхсыде тыршымыже, шотан ава, ура чонан айдеме улмыжо. Унайын, вес кундемласе илышым ужын, шўм-чон, уш-акыл поянлыкым, тўняончалтышым, улылымашым пойдарымыже, кумдандымыже.

Поэмын лиризм кумылжо, шўм-чон шижмашым почын пуымаште пейзажын, калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йōн-влакын верышт. Поэмын ойыртемалтше йылмыже: эпитет, тагастарымаш-влак.

Г. Алексеев. Писатель нерген ой (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Пōрт»

Писательын ялысе илышым келгын палымыже, илыш кончышым шижын моштымыжо. Пōрт образ гоч шочмо ялын историйжым, пўрымашыжым, ончыкылыкшым почын пуымо мастарлыкше.

Авторын илыш, шочмо вер нерген шонаш ўжмыжõ.

«Шочмо мландын шокшыжо»

Лудышын чоңалтме ойыртемже. Тўн герой. Тудын символ сынан улмыжо. Автор да герой. Произведенийын темыже да тўн шонымашыже.

Писательын йылме мастарлыкше.

Литератур теорий: описаний, повествований. Символ. Новелле.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

Г. Алексеев. «Ава – кече гае», «Шошо – пайрем», «Гармонь». Осмин Йыван. «Керебеляк», «Пўнчер», «Шемшыдан пасу».

А. Тимиркаев. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Тукым кыл»

«Тукым кыл» шонымашын нравственный сынже, негызше. Ача-коча-влакын тўналме корныштым самырык тукумын шуяш ямде улмыжо. Илалше ден самырык кокласе кыл – илышын негызше, ончыкылыкшо, пўрымашыже.

Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже.

Литератур теорий: почеламутын чоңалтмыже. Кок слоган стопа (ямб, хорей). Ударениян да ударнийдыме (мужской да женский) рифме-влак.

В. Изилинова. Поэтессе нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Мый тышан шочынам»

Шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртемже. Произведенийын нравственный негызше.

Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемже.

М. Кудряшов. Писатель нерген ой (2 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Тулык окна-влак»

Кугыен да икшыве-влак кокласе кыл. Писательын тулыкеш кодшо йоча-влакын койышыштым, кумылыштым, чоншижмашыштым сўретлыме мастарлыкше. Произведенийын нравственный негызше.

Ойлымашын чоңалтме да йылме ойыртомже.

В. Петухов. Сынымут мастар нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Эре поро лийже»

Почеламутышто порылыкым илыш негыз семын аклымаш. Поэтын «Поро лийже мландымбалне, кажне ешыште да айдеме шўм-чонышто» шонымашым сынымут гоч шындарымыже.

Авторын сылнештарыме йōнжō-влак.

Роберт Миннуллин. Татар поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Пошкудын ак – Юмын ак»

Поэтын пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-весым пагален илымыштым сўретлымыже.

Почеламутын сылнылык ойыртомже.

Ушеш тунемаш произведений-влак

В. Изилянова. «Мый тышан шочынам».

М. Казаков. «Онар».

Дим. Орай. «Чолга шўдыр» (ава нерген ужаш);

Осмин Йыван. «Марий Эл».

В. Петухов. «Эре поро лийже».

А. Тимиркаев. «Тукым кыл».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур – мутобраз искусство.
- Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Литератур герой. Тўн да второстепенный персонаж. Литературышто курымашлык теме-влак.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
- Литератур произведенийын формыжо да содержанияйже нерген шинчымашым келгемдымаш: тема, тўн шонымаш, пафос, проблема; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.
- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш.
- Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктемур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий.
- Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой.
- Очеркыште, публицистикыште, сылнымутан произведенийыште илыш гыч налме герой. Прототип. Литератур герой да персонаж-влак.
- Литературышто традиций да у сын.
- Сылнымутан произведенийын йылымж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Геройын йылме ойыртемыже.
- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йўн-влак. Гиперболо, гротеск, антитезе. Символ нерген умылымаш.
- Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемдымаш.
- Марий сылнымутын ойыртемыже, вес калык литератур дене кылже.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым умылен, сылнын да устан лудын кертшаш.
- Лудмо текстын событийже-влакым каласкален кертшаш.
- Сюжет ден композицийын (авторын герой да событий-влак нерген ойжо, шонкалымыже, образ, пейзаж, сурт-оралте, интерьер да молат) идейно-художественный рольыштым рашемден кертшаш.
- Сылнештарыме йўнын, йылме ойыртемым ыштыше мутын да

ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемден кертшаш.

- Герой-влак нерген канашымашым эртарен, характеристикым пуэн моштышаш.

- Авторын герой да илыш деке отношенийжым рашемден, событий-влакым кумдан палаш манын, герой-влакым икте-весе дене танастарен моштышаш.

- Эпический, лирический да лиро-эпический произведений-влакым икте-весе дene ойырен моштышаш.

- Драмын литератур род семын ойыртемжым палышаш. Драмын жанр палыжым (комедий, драме, трагедий) ойырен моштышаш.

- Геройын койышыжым, сын-кунжым, илыш деке кумылжым эскерен, тудлан акым пуэн моштышаш.

- Ик але түрлө произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танастарышаш, икгайлыкым да ойыртемным муын моштышаш.

- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.

- У мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто да возымо годым кучылт моштышаш.

- Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кучыкын, күлешыжым ойырен каласкален кертшаш.

- Йодыш-влаклан кумда вашмутым, посна геройлан але герой-влаклан танастарыме сынан характеристикым пуэн моштышаш.

- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш.

- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой ден сложный планым ыштен сенышаш.

- Произведенийын идейный содержанияжым да сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, тўн шонымаш, пафос; сюжет, конфликт, чоналтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочиненийым возен кертшаш.

- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведенийлан, герой ден событий-влаклан шке шонымым ойлен да возен сенышаш.

IX КЛАСС (34 шагат)

Лудаш да тунемаш – 23 шагат
Шке семын лудаш да канашаш – 3 шагат
Йылме лывыртыме паша – 6 шагат
Ешартыш жап – 2 шагат

Ончылмут

Марий сылнымутан литератур нерген умылымаш. Тудын виян толмо йыжынже-влак. Историй темылан возымо произведений-шамыч.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО КАЛЫКЫН КУГУ СОЦИАЛЬНЫЙ СОБЫТИЙ-ВЛАК ЖАПЫСЕ ИЛЫШЫЖЕ (18 шагат)

Я. Ялкайн. Илыш да усталык корныжо.
М. Горький ден Я. Ялкайн кокласе кыл (4 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Андрей Толкын» (посна ужаш-влак)

Элысе илыш кончышын кугу масштабан улмыжо, тудын марий ялышкат толын шумыжо. Повестьыште сүретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойго-куанышт, йўлашт, патриархальный илышын «помыжалтмыже», у саманын шўлышыжō марий ялыш, ешыш шынен пурымо. Мер илыш да марий кресаньыкын илышыже.

Произведенийын автобиографический сынан улмыжо.

Андрей Толкынын шуаралт, кушкын толмо корныжо, илышон-чалтышыжын вестўрлем виянмыже.

Андрей Толкын йыр улшо герой-влак: ачаже, аваже, Зайнит Эрай, Салек, Иван Алексеевич Унгаров, Борис Николаевич; Даулат, Русов, Мухамыттен. Еш, ял, школ-коммун илыш.

Повестьыште калык илыш-йўла, фольклор да этнографий материал.

Произведенийын йылме поянлыкше, чоналтмыже; сюжет корно.

М. Горький ден Я. Ялкайнын вашкылышт.

Литератур теорий: ойлымаш да повесть, нунын икгайлыкышт да ойыртемашт. Тема да идей. Биографий да автобиографий.

К. Коршунов. Илыш да усталык корныжо (4 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Аксар ден Юлавий»

Марий калыкын курымла вошт эртыше илыш йыжынже. Историй кончыш да драмыште почын пуымо событий-влакын нравственный негызышт. Драматический событий-влак да айдемын пұрымашыже.

Марий князь Ялантай – шочмо калыкын ұшанже. Тудын илемже – эрык верч кучедалме верын рұдыжѳ. Ялантайын шонымашыже, ошкылжо, кугезе коча-влакын сугыныштлан, пұртұс вийлан ұшанумыже.

Курайын илыш деке ончалтышыже, позицийже.

Юлавий. Шұм-чон моторлыкшо, тұжвал сынже.

Аксар, Изерге, Тулбай – марий калыкын чолга эргышт.

Ўдырамаш-влакын илышыште верышт (Эчавий, Тойвий, Йылдавий).

Драмыште калык-влак кокласе пагалымашым ончыктымаш. Писательын марий илыш-йўлам, айдемын койышыжым почын пуымаште мастарлыкше. Произведенийыште фольклор да этнографий материалын верже.

Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политический тўрсыр, шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже – пьесын тўн шонымашыже.

Драмын чоналтмыже: завязке, дейвийын виян толмыжо, кульминаций, развязке. Кыдеж, сўрет, кончыш. Ремарке. Пьесын сложный планже.

Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлыкышт да ойыртемьшт. Произведенийын чоналтмыже, сюжетше.

Шке семын лудаш да кангашаш (1 шагат)

Н.М. Арбан. «Янлык Пасет».

Я. Ялкайн. «Андрий Толкын», «Ужар жап», «Ола».

(Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)

Н. Ильяков. Илыш да усталык корныжо (5 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Нимучашдыме муро» («Опак Микита»)

«Опак Микита» – почеламут дене возымо роман. Тудын темыже да содержанияйже.

Опак Микита – марий калыкын ойыртемалтше образше. Тудын нравственный негызше. Геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо. Илышын калык да шочмэл деч ойыраш лийдыме улмыжо.

Сидыр Опак – ешвуй, Микитан ачаже. Ача да эрге кокласе кыл.

Праско – тыглай марий ўдырамаш. Тудын ойго ден куанже, койышыжо, илышумылымашыже, шўм-чон моторлыкшо, портретше.

Торговой Ватю, Микаля, поп Арсентий.

Произведенийын лирико-эпический сынже (лирический да авторский чакналтыш-влак, исторический событий-влак).

Романын чоңалтмыже. Антитезе. Контраст йөн. Сылнылык ойыртем, калык ойпогын верже.

Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман.

«Онтон Иван»

Кугу Ачамланде сар деч варасе илыш ойыртем. Произведенийыште нўлталме проблеме-влак. Конфликтын негызше. Онтон Иванын поро койышыжо, паша кумылжо, чын верч шогымыжо.

Писательын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме илыш ойыртемем почын пуымо мастарлыкше.

Семен Вишневский. Илыш да усталык корныжо (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Пиал»

Произведенийыште сар ваштареш да тыныс илыш верч кучедалме теме.

Поэмын тўн шонымашыже. Сар корным эртыше салтакын илышыште айдемын верже нерген шонкалымыже, самырык тукум ончен куштымаште поро традиций кўлмў нерген проблемым нўлталмыже.

Поэмыште авторын позицийже. Геройын илыш йыжынже да ойыртемже.

Поэмын лирике сынан улмыжо: авторын чоншижмашыжым, шонымашыжым, психологийжым лирический геройын образше гоч почын пуымаш.

Поэмын чоңалтмыже: геройын исповедыше, сугынь мутшо, шонымашым калык ончык лукмыжо.

Йылме ойыртом, сылнештарыме йон-влак. Содержанийым почын пуымаште лирике чакналтышын, танастарымашын, олицетворенийын, риторический йодышын да кугу кумыл дене каласымын (восклицаний) верышт.

Литератур теорий: лирический герой, литератур герой. Автор-повествовательын образше.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

В. Чалай. «Авамлан серыш».

С. Вишневский. «Шум гыч шумаш».

Муса Джалиль. «Мыйын мурем».

Монгыштө лудаш темлыме книга-влак

К.И. Беляев. Патриотвлӓ. – Козьмодемьянск, 1950.

Б. Данилов. Миша-артиллерист. – Йошкар-Ола, 1968.

В. Иванов. Тутан. – Йошкар-Ола, 1965.

З. Каткова. Сар ок лий ыле гын... // Ончыко. – 1958. – №5. – С. 9 – 44.

Макс Майн. Салтакын ужмыжо. – Йошкар-Ола, 1967.

А. Мичурин-Азмекей. Россон чодыраште. – Йошкар-Ола, 1972.

Чалай Васлий. Пиал. – Йошкар-Ола, 1960.

КЫЗЫТСЕ МАРИЙ ЛИТЕРАТУРЫН ВИАҢМЕ ОЙЫРТЕМЖЕ (7 шагат)

Обзор урок (1 шагат)

Кызытсе марий литературы ончыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш-влакым радамлымыже. Тудын у теме, герой да жанр формо, психологизм дене пойдаралтмыже, философий сынже, калыкын туняужмаш деке лишеммыже, публицистике йогынжо.

Прозын рӱдӧ жанр семын ойыртемалтмыже. Писатель-влакын марий калык илен толмо корнын «ош тамгаже-влак» деке мелын савырнымышт, тудын туняумылымашыжым, шкешам калыплалтмыжым да кушмо амалжым шымлымашт, шочмо йылмын, культурын тачысе азапше да ончыкылыкшо нерген чон вургыжын шонкалымашт.

Марий поэт-влакын мерсото да политике илыш деке посна туткышышт, саманын сынжым, айдемын корго туняжым келгынак

почын пуаш тыршымышт. Поэзийын публицистике сынже, элгӧргысӧ илыш йогыным у семын аклаш ўжмыжӧ. Поэзийыште у сыл-нештарыме йӧн, стиль да жанр ойыртом.

Драматург-влакын у темым да сылнымут формым кычалмышт. Нунын мер-политике илышын ситыдымашыжым, тӧрсыржым тўжваке лукмышт, тудын вожшым почын ончыктымышт. Айдемым поро шўм-чонан, яндар шонымашан лияш, ар почеш илаш ўжмышт.

Кызытсе марий драматургийын калык историй, философий, мифологий да религий дене кылже.

Сылнымут мастар-влакын традицийым у семын ончымышт.

Ю. Рязанцев. Илыш да усталык корныжо (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Ава шўм» («Тўня ўмбалне шарлыше балладе»)

Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын курымашлык «Ава шўм» темым шочмо калыкын шинчаончалтышыже, шижмашыж гоч почын пуымыжо. Каласкалыше геройын (герой-рассказчик) аван кӧргывийже, куатше да келге ушыж дене кугешныме кумылжо.

Произведенийын трагический пафосшо, чоналтме да сылнылык ойыртомже.

М. Илибаева. Илыш да усталык корныжо (3 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Орина кова»

Повестыште кызытсе илышлан келшыше йодыш-влакым – ача-ава да икшыве, самырык да шонгыен-шамыч кокласе кылым – сўретлымаш. Поро (Орина кова) ден осал вийын (Пестай) ваштўкнымышт, кучедалмышт. Поро, сай ешын кумыкталтме амалже. Произведенийын драматический да трагический пафосшо, келге психологизмже.

Писательын фольклор да этнографий материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртомже.

С. Эсаулова. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Чодыра»

Марий чодыран шочмо кундемым иктешлыше образше. Лирический геройын шочмэлым, тудын сылне пүртүсшым жаплыме да йöратыме кумылжо.

Почеламутын сылнылык ойыртемже.

А. Васильев. Поэт нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Мый йол ўмбалне пенгыдын шогем»

Поэтын кызытсе саман, илыш, поро ден осал, пиал нерген лудшым шонаш таратымыже, шочмо мландым, калыкым йöраташ, марий йўлам, тўвырам, пүртүсым аралаш ўжын возымыжо.

Почеламутын чоңалтмыже да сылнылык ойыртемже.

Шке семын лудаш да канашаш (1 шагат)

М. Ушакова. «Авамын куэже».

Мöнгыштö лудаш темлыме книга-влак

А. Александров-Арсак. Ўмыр кыл. – Йошкар-Ола, 1989.

В. Абукаев-Эмгак. Ойпого. – Йошкар-Ола, 2008.

А. Васильев. Ўшаныза. – Йошкар-Ола, 2007.

А. Иванова. Суксо вачўмбак вола. – Йошкар-Ола, 2009.

В. Изилянова. Кавашке сeryш. – Йошкар-Ола, 2009.

М. Илибаева. Кумыл. – Йошкар-Ола, 2003.

Г. Сабанцев-Ояр. Шўмсавыш. – Йошкар-Ола, 2008.

А. Тимиркаев. Валкиза. – Йошкар-Ола, 2012.

М. Ушакова. Умыло мыйым. – Йошкар-Ола, 2004.

Арво Валтон. Эстон сылнымут мастар нерген ой (1 шагат)

Лудаш да тунемаш

«Тиде ик илышетлан мо тыланет кулеш»

Поэтын айдеме илыш пұрымаш нерген шонкалымашыже, курымла дене тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмыже. Почеламутын философий сынже, чоналтме ойыртемже.

Ушеш тунемаш произведений-влак

- А. Васильев. «Мый йол ўмбалне пентгыдын шогем».
С. Вишневский. «Пиал» (ужаш).
Н. Ильяков. «Опак Микита» (роман гыч келшыше ужаш).
Ю. Рязанцев. «Ава шўм».
С. Эсаулова. «Чодыра».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур – мутобраз искусство.
- Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Лирический герой. Литератур герой. Прототип. Тўн да второстепенный персонаж-влак. Литературышто курымашлык теме-влак.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
- Литератур произведенийын содержанияжы да формыж нерген шинчымашым келгемдымаш: тема, тўн шонымаш, пафос, проблеме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Портрет. Сылнымут деталь.
- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Биографий, автобиографий, автобиографический произведений. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш.
- Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктемур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. Почеламут дене возымо роман.
- Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой.
- Литературышто традиций да у сын (новаторство).
- Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Повествовательлы да герой-влакын йылме ойыртемашыт.
- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йўн-влак. Символ нерген умылымаш.
- Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемды-

маш.

- Марий сылнымутын ойыртемже да моло калык литератур дене икгайлыкше.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

• Произведенийысе герой-влакын типичный сыныштым рашемден кертшаш.

- Жанр ойыртемем палышаш.

• Сылнымут образ да сылнымутан литератур, литератур характер да тип нерген умылымаш-влакым умылтарен кертшаш.

- Ушеш тунемме текст-влакым сылнын да устан каласкалышаш.

• Писательын ончыктымо событий ден сўрет-влакым ушышто кучен каласкален кертшаш.

• Произведенийын сылнымут ойыртемжым шотыш налын лончылышаш.

• Эпический, лиро-эпический да лирический произведений-влакым икте-весешт дене ойырен моштышаш.

• Произведенийын идейный содержанияжым, чоналтмыжым, образ радамжым, йылме ойыртемжым умылтарен сенышаш.

• Авторын позицийжым, герой да событий-влак деке тудын отношенийжым рашемден кертшаш.

• Произведений да герой-влак нерген шке шонымашыжым ойлен да возен кертшаш.

• Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кўчыкын, кўлешыжым ойырен каласкален кертшаш.

• Йодыш-влаклан кумда вашмутым, посна геройлан але герой-влаклан танастарыме сынан характеристикым пуэн моштышаш.

• Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танаастарышаш.

• Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой ден сложный планым ыштен сенышаш.

• Произведенийын идейный содержанияжым да сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, тўн шонымаш, пафос; сюжет, конфликт, чоналтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочиненийым возен кертшаш.

• Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведенийлан, герой ден событий-влаклан шке шонымым ойлен да возен сенышаш.

• Изирак эпический да лирике сынан произведений-влакым тичмашын аклыме творческий пашам возен сенышаш.

• Сылнымутышто мучаш марте шуйнышо («сквозной») темылан сочиненийым, нравственно-философский да публицистике сы-

нан сочинений-эссем возен моштышаш.

- Шкевуя лудмо произведенийлан, ончымо кинолан, спектакльлан, телепередачылан аклымутым возен кертшаш.
- Литературно-критический статья-влаклан конспектым да планым ыштен моштышаш.

МАРИЙ ЛИТЕРАТУР ДЕНЕ НАЛМЕ ШИНЧЫМАШЫН КЎКШЫТШЫМ ТЕРГЫМАШ

Тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым тергыме тун задаче тыгай: марий литератур дене кузе ямдылалт шумаштым шотыш налын, шинчымашыштым программын йодмыж почеш аклаш. Тыгодым удыр ден рвезе-влакын нравственный идеалышт, эстетике шижмашышт виянме, сылнымутан литературым умылен да аклен моштымашышт шотыш налалтеш.

Кутырымо (устный) вашмутым аклымаш

Тунемше-влакын вашмутыштым аклыме годым, кажне классын программыж дене келшышын, тева мо шотыш налалтеш:

1. Текстым палымаш да тунемме произведенийын идейно-художественный содержанияжым умылымаш.

2. Событий-влакын ваш кылдалт шогымыштым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге але вес семын ыштымыштым умылтарен моштымаш.

3. Тунемме произведенийын идейно-эстетический содержанияжым почын пуымаште сылнымут йонын вержым умылымаш.

4. Литератур теорий дене кылдалтше умылымаш-влакым палымаш да классыште тунемме да монгышто лудмо произведений-влакым лончылымо годым тиде шинчымаш дене пайдаланен моштымаш.

5. Сылнымутан произведенийым, возымо жапшым шотыш налын, тачысе кукшыт гыч лончылен моштымаш.

6. Литератур нормо дене келшышын чаткан каласкален моштымаш, вашмутым умылен да радам дене ойлен пуымаш, устан да сылнын лудмаш.

Чыла тидым шотыш налын, отметке-влак шыңдалттыт.

«5» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым сайын да келгын пала: событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержанияжым почын пуымаште сылнымут йонын рольжым палемден

кертеш; сылнымутан произведенийым лончылымо годым литератур теорий гыч налме шинчымаш дене пайдаланен мошта; шке вашмутшым негызлаш текстым кучылтеш; яндар литератур йылме дене каласкала.

«4» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым сайын да келгын пала: событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержания-нийжым почын пуымаште сылнымут йонын рольжым палемден кертеш; сылнымутан произведенийым лончылымо годым литератур теорий гыч налме шинчымаш дене пайдаланен мошта; шке вашмутшым негызлаш текстым кучылтеш; яндар литератур йылме дене каласкала. Но вашмутышто ик-кок экшык уло.

«3» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым тун шотышто пала: тун событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержания-нийжым почын пуымаште утларак кӱлешан сылнымут йонын рольжым палемден кертеш; литератур теорийын тун йодышлажым пала, но произведенийым лончылымо годым тиде шинчымаш дене икмардан пайдалана; шке шонымым каласыме годым текстым сайын кучылт ок мошто, тудым икшырымын лончыла. Вашмутышто икмыняр йонылыш уло, куштылгын каласкален моштымаш ок шижалт, радам лугалтеш, йылме экшыкат палдырна.

«2» отметке шыңдалтеш: тунемше произведенийын содержания-нийже почеш тун йодышлан вашмутым ок пале; тун герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен ок мошто; произведенийын идейно-эстетический содержания-нийжым почын пуымаште пеш кӱлешан сылнымут йонын рольжым ок шинче; литератур теорий гыч тыглай терминологийын мом ончыктымышым ок шарне; литератур йылме дене сайын кутырен ок керт; йылмым сӱрастарыме йон дене пайдаланен ок мошто.

«1» отметке шыңдалтеш: тунемше произведенийын содержания-нийжым йоршын ок пале, программыште палемдыме тун йодышлам ок умыло, каласкален ок мошто, эркын, начарын лудеш.

Сочиненийым аклымаш

Сочинений тунемше-влакын шке шонымашыштым чын да радам дене каласкален моштымыштым, йылме дене пайдаланыме усталык кӱкшытыштым тергыме ик тун йонлан шотлалтеш.

Классыште возымо сочиненийын кугытшо тынар странице лийшаш:

- 5-ше классыште – 0,5 – 1;
- 6-шо классыште – 1 – 1,5;
- 7-ше классыште – 1,5 – 2;
- 8-ше классыште – 2 – 3;
- 9-ше классыште – 3 – 4

Сочиненийын кугытшо моло тўрлат лийын кертеш. Тидлан тўрлў амал уло: сочиненийын стиль да жанр ойыртемже, темыже да шонымашыже, тунемше-влакын писын але эркын возымышт да класс гыч классыш кушкын, виян толмышт.

Сочинений полшымо дене, тиде классын программыж дене келшышын, теве мо тергалтеш:

1) темым чын умылымаш, тудым келгын да тичмашын почын моштымаш, фактым чын каласкалымаш, событийлам да герой-влакын койыш-шоктышыштым произведенийын идейно-тематический содержанияж негызеш умылтарен моштымаш, тўн шонымашым ўшандарен почын пуымаш, темым умылтараш полшышо кўлешан материалым кучылтмаш, иктешлен моштымаш, цитате дене чын пайдаланен, тудым сочиненийыш пуртен моштымаш;

2) планым ямдылымаш, сочиненийын ужашлаж коклаште кугыт икгайлык але лишыллык, нунын кокласе сай кыл, ик ужаш гыч вес ужашыш кусныл моштымаш;

3) возымо йылме поянлык, мутым чын кучылт моштымаш, йылмым сўрастарыме йўн-влак дене пайдаланен моштымаш.

Сочинений кок отметке дене аклалтеш: иктыже содержанияж ден йылме ойыртемлан, весыже – грамотностьлан, лачшым манаш, орфографий, пунктуаций да йылме нормым эскерымылан.

Сочиненийын содержанияж ден йылме ойыртемже тыге аклалтыт:

«5» отметке шыңдалтеш: темым келгын да ўшандарен почын пуымо, произведенийын текстшым да сочиненийын темыж дене кылдалтше кўлешан моло материалым сайын палымым ончыктымо, материалым цель дене келшышын лончылымо, иктешлен моштым палдарыме;

сочиненийым ужашлан моштен шеледыме, шонымым радам дене устан каласкален пуымо;

сылнымут йылме дене чын возымо, стиль содержанияжлан пўтынек келшен толеш;

содержанийыште изи экшык, йылме шотышто ик-кок ситыдымаш лийын кертеш.

«4» отметке шыңдалтеш: темым тичмашын да ўшандарен почын пуымо, литератур материалым да сочиненийын темыж дене кылдалтше моло материалым сайын палымым да шке шонымым

каласкалыме годым нунын дене пайдаланен, тыгак иктешлен мош-
тымым ончыктым;

содержанийым радам дене чаткан каласкален лекме;

сылнымут йылме дене чын возымо, стиль содержаниянлан
пүтынек келшен толеш;

содержанийыште кок-кум экшык лийын кертеш, теме деч изиш
коранме, йылме шотышто кум-ныл ситыдымаш лийын кертеш.

«3» отметке шыңдалтеш: темым тўн шотышто почын пуымо,
темылан чумыр налмаште чын вашмутым пуымо, но вашмут тўрыс
огыл, ик могырым vele авалтыме, теме деч коранме, южо фактым
йонылыш кучылтмо, иктешлен моштым усталыкат ок сите;

содержанийым умылаш тыршен каласкалыме, но шке шоны-
мым южгунам кўлеш радам дене ойлен пуымо огыл;

тунемшын возен кертмыже палдырна;

содержанийыште экшык нылыт деч шуко огыл, йылме шотыш-
то вич ситыдымаш чоло уло.

«2» отметке шыңдалтеш: темым почын пуымо огыл, текстым
тунемше начар пала, посна событий-влакым vele шарна, нунышты-
мат луген пуэн, иктешлымаш уке, уло гынат, текст дене кылдал-
тдыме ойым vele каласен кодымо;

материалым ужашлан шоналтыде шеледыме, нунын коклаште
кыл уке;

икгай мут-влак вашлиялтат.

«1» отметке шыңдалтеш: темым йўршын почын пуымо огыл,
тунемше текстым ок пале, шке шонымыжым каласкален ок мошто;

«2» отметке нормо дене танастарымаште тыште йонылыш
ятырлан шуко.

Грамотностьлан отметке «V – IX класслаште тунемше-влакын
марий йылме дене шинчымашыштым аклыме нормо» дене келшы-
шын аклалтеш.

Сочиненийым аклыме годым эше тидым шотыш налман:

1. Тунемшын пашам шкевуя ыштымыжым, шонен моштымы-
жым, сўрал йылме дене возымыжым да сочиненийын ужашлажым
радамлен, чаткан чонгымым. Онай шонымаш уло да тудым сайын
каласен пуымо гын, икымше отметкым ик баллан кугемдаш лиеш.

2. Сочиненийын кугытшо нормышто ончыктым деч иктат пе-
ле-кок пачаш утларак гын, пашам аклыме годым грамотностьлан
«4» отметкым шындыме нормативым ик единицылан, а «3» отмет-
кым шындыме нормативым кокытлан кугемдаш лиеш. Мутлан,
3 орфографический, 2 пунктуационный да 2 грамматический
йонылыш уло гынат, грамотностьым аклыме годым «4» отметке
шыңдалтеш (2 – 3 – 2, 2 – 2 – 3 йонылыш улмо годым тыгак «4» от-
метке лиеш); 6 – 4 – 4, 4 – 6 – 4, 4 – 4 – 6 йонылыш уло гын, «3» от-

меткым шындыман, «5» отметкым шындыме годым сочиненийым палемдыме деч кугун возымо шотыш ок налалт.

3. Сочинений шуко шотышто сайын возалтын, но темым почын пуымо огыл гын, содержаний ден йылмылан икымше отметкым сайым шындаш ок лий.

4. Сочиненийым аклыме годым икгай йонылыш-влак, тыгак неле правил дене кылдалтше йонылыш-шамыч шотыш налалтыт.

Сочиненийым тергыме годым кучылтмо условный пале-влак

Сочиненийым тергыме годым түрлө йодыш лектеш: тунемшын пашажым кузе төрлаташ, түрлө йонылышым кузе палемдаш, мучашеш кузе иктешлен возаш.

Пашам тергышыла, йонылыш-влакым тетрадь шөреш тыгай условный пале дене ончыкташ келшен толеш:

С – стиль йонылыш;

Ф – фактический йонылыш;

Й – йылме шотышто экшык;

І – орфографий йонылыш;

У – пунктуаций йонылыш;

Г – грамматике йонылыш.

Отметкым шындыме деч ончыч икгай йонылышым посна түшкашке чумырен шотлат да паша йымалан цифр дене палемдат, вара отметкым шындат.

Ончыч содержаний да йылмым аклат. Отметке ончылан содержаний шотышто мыняр йонылыш улмым да йылме шотышто экшыкым ончыктат. Мутлан, 0 – 2 – «4». Тышеч раш лиеш: тиде сочиненийыште содержаний могырым йонылыш уке (0), йылме шотышто кок экшык уло, садлан икымше отметке (содержаний ден йылмылан) – «4».

Кокымшо отметке – грамотностьлан. Тудын ончылан орфографий, пунктуаций да грамматический йонылыш мыняр улмо цифр дене ончыкталтеш. Мутлан, 4 – 3 – 1 – «3». Тышеч раш: сочиненийыште 4 орфографий, 3 пунктуаций, 1 грамматике йонылыш уло. Садлан грамотность «3» отметке дене аклалтеш.

Сочинений мучаште тыге возен шындат:

0 – 2 «4»;

4 – 3 – 1 «3».

Условный пале-влак моло түрлат лийын кертыт. Мутлан, руш йылме дене южо тунемме книга содержанийысе йонылышым ончыкташ тыгай палым темла:

Ф – фактым йонылыш кучылтмо;

[] – уто ужаш (мут, ойсавыртыш);
 V – мутым монь монден кодымо;
 Z – абзацым ыштыме огыл;
 X – абзацым күлеш деч посна ыштыме.

Раш, лач содержанияйысе йонгылышым С манын палемдыме дене танастарымаште тыгай пале-влак возышылан шке йонгылышым вашкерак умылен налаш полшат. Садлан нунын дене тунемше-влакым палдарымаш пайдале улеш.

Иктешлыше отметке

Тунемме чырыклан да тунемме ийлан иктешлыше отметке шындалтеш. Тудо марий литератур дене тунемшын ямдылалтмышым чыла могырымат – личностный, метапредметный да предметный лектышыжым – иктешлен ончыкта.

Иктешлыше отметке механически шындалтшаш огыл. Тиде, ончычсо отметке-влакым шотыш налын, ала-могай кокла шотан отметке огыл. Тудын тўн ойыртемеже теве кушто: иктешлыше отметкым шындыме жаплан тунемше, программын йодмыж дене келшышын, чыла шотыштат кузе ямдылалт шуын – тидым эн ончыл верыште ончман. Садлан тунемме ий тўналтыште чыла йочан литератур дене шинчымаш кўкшытшым аклыме да тиде шинчымашын идалык мучко виян толмыжым эскераш полшышо диагностикым эртарымын күлешлыкше уло.

Тунемше тунемме ий мучко уло кумылын тыршыже манын, иктешлыше отметкым шындыме годым чырык але идалык мучко налме отметкыже-влакымат шотыш налаш күлеш.

Вуйлымаш

Умылтарен возымаш.....	3
Примерный программын ойыртеме.....	3

Программын чоналтмыже да содержанияйже.....	6
Тунемме пашан лектышыже.....	11
Тунемме планыште «Марий литератур» предметын вер- же.....	13
Түн школышто марий сылнымутан литератур дене налшаш шинчымашын содержанияйже.....	14
1. Марий калык ойпого.....	14
2. Октябрь революций деч ончычсо марий сылнымут.....	14
3. Совет кучем жапысе марий сылнымут.....	15
4. Кызытсе марий литератур.....	22
5. Пошкудо да родо-тукым калык фольклор да литера- тур.....	25
6. Йотэлысе литератур.....	25
7. Литератур историй да теорий.....	26
8. Йылме лывыртыме паша.....	28
Темлыме материально-технический йӧн.....	29
Тунемшаш содержанияйым теме дене шеледымаш.....	30
«Марий литератур» предметым тунемме содержанияй.....	42
V класс.....	42
VI класс.....	54
VII класс.....	64
VIII класс.....	74
IX класс.....	84
Марий литератур дене налме шинчымашын кӱкшытшым тер- гымаш.....	92

Учебно-методический изданий

Марий Эл Республикын образований да шанче министерствыже
Марий туныктыш институт

МАРИЙ ЛИТЕРАТУР

Тўн школлан примерный программе

Виталий Тимраевич Михайлов ден
Петр Андреевич Апакаев ямдыленыт

Учебно-методическое издание

Министерство образования и науки Республики Марий Эл
ГБОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»

МАРИЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Примерная программа для основной школы

Подготовили **Виталий Тимраевич Михайлов** и
Петр Андреевич Апакаев

На марийском языке

Редактор Г.И. Армякова

Компьютерная верстка И.В. Бурмановой

Подписано к печати 12.02.2014. Бумага офсетная. Гарнитура Тип Таймс.
Усл. печ. л. 6,25. Учетно-изд. л. 5,7. Тираж 300.

Отпечатано в ГБОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»,
424918, г. Йошкар-Ола, с. Семеновка, ул. Интернатская, 7.